

P. Szabó Béla

SEGÉDANYAG
A RÓMAI ÖRÖKLÉSI JOG
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
BUDAPEST 2005

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar
Római jogi Tanszék
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28.

© P. Szabó Béla

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth L. u. 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Az utóbbi évek tapasztalatai szerint az elsőéves joghallgatóknak sok nehézséget okoz a római öröklési jog szabályainak az elsajátítása. A szabályok logikus egymásra épülése miatt könnyűnek látszik ez az anyagrész, de a vizsgatapasztalatok azt mutatják, hogy bizony nem várt nehézségek lépnek fel az öröklési elvek elsajátítása során. Ezen próbál segíteni jelen segédanyag, amely a szokásos öröklési jogi vizsgatételek során haladva dolgozza fel a római öröklési jog anyagát.

Korántsem helyettesíti azonban a tankönyvet, csak kiegészíti, adott esetben más oldalról világítja meg az abban foglaltakat Marton Géza, valamint Herbert Hausmaninger és Walter Selb tankönyvei alapján.

A szigorlaton a tankönyv és ezen segédanyag ismerete is elvárt.

P. Szabó Béla

TARTALOM

Vagyon, hagyaték, örökség	9
Az öröklés, örökség, hagyomány, hagyaték egybevetése	12
Milyen alapon örökölhet valaki?	13
Az örökség megszerzésének módjai	14
A törvényes öröklés három rendszere.	
A praetor öröklési reformjai	17
In stirpes, in capita, per lineas öröklés. Hol érvényesülnek?	29
Öröklés libertinus után	31
A végrendelet fogalma, fajai	32
A végrendelet érvénytelensége	37
Mellőzhetetlenség	40
A végrendelet megtámadása	47
A törvényes rész és a köteles rész,	
a quarta Falcidia és quarta divi Pii egybevetése	51
Az incapacitas és indignitas	52
Beneficiumok az öröklési jogban	54
A singularis successio esetei az öröklési jogban	57
A dologi és a kötelmi hagyomány egybevetése	62
Fideicommissum	64
Jogsegély (keresetek stb.) az öröklési jogban	67
Nyugvó hagyaték, uratlan hagyaték	73
A végrendelkezési és öröklési képesség egybevetése	75
Kielégítési sorrend a római öröklési jogban	77
Helyettes örökös, utóöröklés.	
Az örökség áthárulása és a növedékjog	78
Élők közötti és halál esetére szóló ajándékozás	83

VAGYON, HAGYATÉK, ÖRÖKSÉG

I. A *vagyon* fogalma:

Köznapi értelemben a vagyon és az abba tartozó dolgok (vagyon tárgyak) ugyanazt jelentik.

A római jogban a dolgokkal kapcsolatos több jogi rendelkezés össze van kapcsolva a vagyon fogalmával.

A vagyon tágabb értelemben jogilag:

a minket megillető, pénzben kifejezhető

jogok és

kötelezettségek összessége.

Másként: egy bizonyos cél szolgálatára rendelt,

egy közös központ körül csoportosuló

gazdasági értékű

(dologi és kötelmi) jogok és

kötelezettségek összessége.

Központ lehet: természetes v. jogi személy

vagy megengedett ideiglenes cél.

A vagyon pozitív (jogok) és

negatív (kötelezettség) elemekből áll.

A túlsúly alapján: aktív vagy

passzív vagyon.

Egyes római források csak a tartozásoktól mentes részt tekintik vagyonnak, ekkor tiszta vagyonról beszélünk.

II. *Hagyaték* (a *hereditas* első értelme):

A természetes személy halála után fennmaradó vagyoni természetű jogok és kötelezettségek egységes vagyont (*universitas iuris*) alkotnak. (Ez az *universitas* alkotja a hagyatékot, amely az örökhagyó halála esetén utódaira átszállhat.)

Aszerint, hogy benne az aktívák (jogok) vagy passzívák (kötelezettségek) vannak-e túlsúlyban,

aktív és

passzív hagyatékról beszélünk

(utóbbi neve *hereditas damnosa* v. *odiosa*).

Hagyaték csak vagyónképes (*sui iuris*) személy után maradhat.

Hatalomalatti után

1. a régi jogban nem volt öröklés,

2. klasszikus jogban a *peculium castrense* és *quasi castrense* körében engedtek átszállást.

Justinianusnál már a családgyermek is vagyónképes (*bona adventitia*), tehát utána is van öröklés.

(Rabszolga után soha nincs! Bizonyos kivétel *servus publicus*.)

A hagyatékban bekövetkező jogutódlás kétféle lehet:

a) egyetemes jogutódlás (*universalis successio*) = öröklés,

amikor a hagyaték mint egész,

a bennfoglalt összes jog és kötelezettség

együttesen száll át

egy vagy több személyre.

Ezt öröklésnek nevezzük (a *hereditas* másik értelme).

Az egyetemes jogutódot örökösnek nevezzük.

Ez nem jelenti azt, hogy csak egy örökös lehet, vagy hogy az örökösöknek az egész hagyatékot meg kell kapniuk.

Lehet több örökös, mikor is eszmei hányadban lesznek jogosítottjai az örökségben lévő jogoknak és kötelezettségeknek.

Másrészt lehet, hogy egyes jogok ki vannak véve és másnak vannak juttatva, így a ...

b) különös jogutódlás (*singularis successio*) révén:

ennek folytán az örökhagyó egyes (szorosan meghatározott) vagyoni jogai szállnak át a jogutódra, pl. a hagyomány esetén, s a kedvezményezett itt nem örökös, hanem hagyományos.

III. Örökség (a *hereditas* harmadik jelentése):

Az a vagyontömeg amely egyetemesen, mint egész száll át az egy vagy több örökösre.

Amennyiben a hagyaték nincsen *singularis successio*val, hagyománnyal terhelve, az örökösre átszálló vagyon (örökség) megegyezik a hagyatékkal.

Az egyetemes jogutódláson van a hangsúly, ugyanis a római jog szerint a hagyaték lebonyolítása csak akkor mehet végbe, csak akkor tekinthető a hagyaték sorsa rendezettnek, ha legalább egy örökös van.

Oka: a hagyatéki hitelezők kielégítésének biztosítása, a családi szentségek tiszteletének biztosítása.

A hagyatékból való szinguláris juttatás tehát kísérője és korlátozója lehet az egyetemes jogutódlásnak, de önmagában nem állhat meg.

AZ ÖRÖKLÉS, ÖRÖKSÉG, HAGYOMÁNY, HAGYATÉK EGYBEVETÉSE

1. Az öröklés nem más, mint a hátrahagyott vagyon átszállásának a folyamata (a *hereditas* második jelentése). Magát az egyetemes jogutódlást (*universalis successio*) is öröklés szóval jelöljük.

2. Az örökség fogalmát meghatároztuk (előző tétel), az egyetemes jogutódlással átszálló vagyont nevezzük így.
Örökség = hagyaték – hagyomány

3. A hagyomány a különleges jogutódlás egyik, nem egyetlen, de leggyakoribb formája (a hitbizomány és a *donatio mortis causa* is ide tartozik).

Csak abban az esetben áll meg, ha van egyetemes jogutód, örökös.
Örökösnevezés nélkül a hagyományrendelés nem állhat meg.

MILYEN ALAPON ÖRÖKÖLHET VALAKI?

Az alap, amelyre tekintettel valaki számára öröklés nyílik, hármas:

- a) végrendelet alapján (*successio testamentaria v. secundum tabulas*),
- b) törvény rendelkezése alapján (*successio legitima v. ab intestato*),
- c) végrendelet ellenére (*successio contra tabulas*).

A római jogban a végrendeleti és törvényes öröklés mereven kizárta egymást.

(*Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest.*)

Törvényes öröklésre csak akkor kerülhet sor, ha végrendelet nincs (nem is volt, vagy egészében megdőlt).

Ha a végrendelet csak a hagyaték egy részéről intézkedik is, vagy a kinevezett örökösök közül csak egy maradt is, a hagyaték végrendelet alapján nyílik meg.

Azon vagyonrészek is, melyekről a végrendelet nem szól, a megmaradt örökösöt illetik (növedék).

A végrendeleti öröklés későbbi eredetű, és csak fokozatosan törte át a szabad rendelkezés elve a családi vagyonszövetség kereteit.

Nem is törte át teljesen, hiszen a klasszikus jogban a családfő rendelkezhet vagyonáról, de családja tagjairól meg kell emlékeznie:

- vagy örökössé nevezi őket,
- vagy kitagadja őket, elhárítja az útból („alaki mellőzhetetlenség”).

A jog fejlődésével bizonyos közeli családtagok a törvény alapján kötelezőn részesedtek a hagyatékban a végrendelet akaratának ellenére is, a törvény rendelkezése alapján,

vagyis mellőzhetetlenek lettek („anyagi mellőzhetetlenség”)!

Ez a harmadik megnyíló alap: a végrendelet ellenére (lásd alább).

AZ ÖRÖKSÉG MEGSZERZÉSÉNEK MÓDJAI

A hagyaték megnyílása: beáll az öröklés lehetősége (*delatio hereditatis*). Szabály szerint az örökhagyó halálával következik be, korábban nincs öröklés.

A *delatio* feltétele, hogy az örökös túlélje az örökhagyót.

A megnyílás időpontja esetleg csak később válik meghatározottá:

- végrendeleti feltételes örökösnevezésnél, a feltétel beálltával,
- a *fictio legis Corneliae* alkalmazási körében.

A *delatio*val csak az öröklés lehetősége nyílik meg, az öröklés, vagyis a hagyaték átháramlása az örökösre csak akkor következik be, ha az öröklésre meghívott elfogadja a meghívást, s így megszerzi a hagyatékot (*acquisitio hereditatis*).

A régi jogban ez egy ünnepélyes szóbeli ügylettel történt (*cretio*), később formátlan jognyilatkozattal is végbemehetett.

I. Kivételképpen:

A familiabeli örökösök már a *delatio*val *ipso iure* örökösökké válnak, akár tudnak a megnyílásról, akár nem; akár akarnak örökösök lenni, akár nem.

Ők a szükségképpeni örökösök (*necessarii heredes*).

Ilyenek:

- a) a *suus heres* (mindegy, hogy végrendeleti, vagy törvényes úton van-e kijelölve),
- b) a *servus cum libertate institutus* (a rabszolga, akit felszabadításával egyidőben örökössé tesznek).

Ezeknél tehát a *delatio* és *acquisitio* egybeesik.

ad a) A *sui heredes* a köztársaság végén *beneficium abstinendit* kapnak a praetortól, vagyis tartózkodhatnak a hagyatékba bocsátkozástól.

A *suus* a praetortól meggondolási határidőt kérhet (ez nem azonos a *beneficium deliberationisszal*), amely ha elmúlik anélkül, hogy *benefi-*

cium abstinendit kérne, örökösnek tekintendő. Felel a hagyaték tartásaiért.

A *beneficium abstinendi* megadása után a praetor a *bonorum possessi*ót a következő meghívottnak kínálja fel. Ha nincs ilyen, a hitelezőknek kínálja az örökös nélküli örökséget.

ad b) A *servus cum libertate institutus* nem kap *ius abstinendit*. Ő szigorúban vett *heres necessarius*, s gyakran éppen azért nevezik ki, hogy a közelgő csődöt (és az azzal járó *infami*át) ő vigye el.

A praetor őt a *separatio bonorum* (vagyon-elkülönítés) lehetőségében részesítheti, mellyel a végrehajtást a hagyatékra korlátozhatja, és *peculium*át a szabadonbocsátott megtarthatja.

II. Velük szemben a házonkívüli örökösök (*heredes extranei*) csak saját aktusukkal szerezhetik meg az örökséget, vagyis be kell lépniük (*aditio hereditatis*) az örökös pozícióba (*voluntarii heredes*).

Ezek lehetnek törvényes és végrendeleti úton meghíva.

(A törvényes örökösök közül ilyenek:

a *proximus agnatusok*

és a *Sc. Tertullianum* és *Orfitianum* alapján meghívottak.)

Ezen önkéntes örökösök, vagy

- *cretio*val (elfogadó nyilatkozattal), vagy
- *pro herede gestio*val, vagyis olyan magatartás tanúsításával, mely a hagyaték megszerzését mutatja (hagyatéki tárgy birtokbavétele, hagyatéki adós perlése, hagyatéki tartozás megfizetése), válnak örökössé.

A hagyaték megszerzésének különleges módja a hagyaték elbirtoklása (*usucapio pro herede*).

1. A régi jog szerint, ha nincs *suus*, a hagyatékot, mint uratlan dolgot (*res nullius*), vagy annak részét birtokba veheti bárki, s egyéves birtoklással elbirtokolja, s ezzel örökössé válik.

Bona fides nem szükséges.

Ezen lehetőség indoka: az örökösökkel szemben nyomást gyakorolni a hagyaték minél előbbi megszerzése iránt.

Az *usucapio pro herede* nyugvó hagyatékot előfeltételez, vagyis nem állhat fenn,

- ha *suus* van meghíva,
- vagy ha a házonkívüli örökös már belépett a hagyatékba.

Ezen lehetőség indoka: az örökösökkel szemben nyomást gyakorolni a hagyaték minél előbbi megszerzése iránt.

2. A klasszikus jogban az elbirtoklás csak egyes vagyontárgyakra volt lehetséges, az örökösi pozíció már nem elbirtokolható. Ez azt jelentette, hogy a hagyaték tárgyai, míg azokat az örökös birtokba nem vette, szabad préda tárgyai voltak.

(Hogy ez ne minősüljön lopásnak és ne legyen az elbirtoklás akadály, a klasszikus jog a hagyatéki tárgyakat kizárta a loopható dolgok közül.) Oka: mint fenn, a siettetés.

3. Idővel az intézmény tarthatatlan lett:

- A praetor nem respektálta a praetori örökös keresetével szemben az elbirtoklási kifogást.
- Hadrianus (Kr. u. 117–138) alatt egy Sc. kimondta, hogy civiljogi örökös keresetével szemben nem hatályos az elbirtoklás, a *malae fidei possessornak* ki kell adnia a hagyatékot.
- Marcus Aurelius (Kr. u. 160–181) pedig bűncselekménnyé nyilvánította (*crimen expilatae hereditatis*) a hagyatéki tárgyak elfoglalását.

A TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉS HÁROM RENDSZERE

A PRAETOR ÖRÖKLÉSI REFORMJAI

A) XII táblás törvény törvényes öröklési rendje

A törvényes öröklés osztályai:

I. Elsősorban a *suusok* örökölnek, vagyis a szűkebb család tagjai, akik a *pater familias* halálával önjogúvá válnak. Ilyenek:

- a természetes és adoptív gyermekek, a *postumusok* is,
- az *uxor in manu*

(a családból kiváltak nem, mert már nem *suusok*: emancipált, *adoptioba* adott gyermekek, férjhez ment lányok).

A rokonsági fokban mért távolság nem számít, ugyanis a távolabb álló *suusok* elődjük helyébe lépnek, az ő részén osztoznak. Amíg az előd él (unoka az apja életében) a leszármazott nem minősül *suus heresnek*, nem is válik önjogúvá a nagyapa halálával.

(Képviseleti, reprezentációs elv – *in stirpes* öröklés.)

[Lásd Példa 1.]

II. Másodsorban a legközelebbi *agnatus* rokonok örökölnek, ha *suusok* nincsenek.

Itt a közelebbi kizárja a távolabbat. Az egyenlő fokon állók fejenként egyenlően osztoznak (*in v. per capita*). Az örökhagyó nőrokonai közül csak a (manusos házasságban élő) anyja és lánytestvérei örökölnek. (Nők után itt lehet először örökölni!) [Lásd Példa 2.]

III. A *gens* örököl,

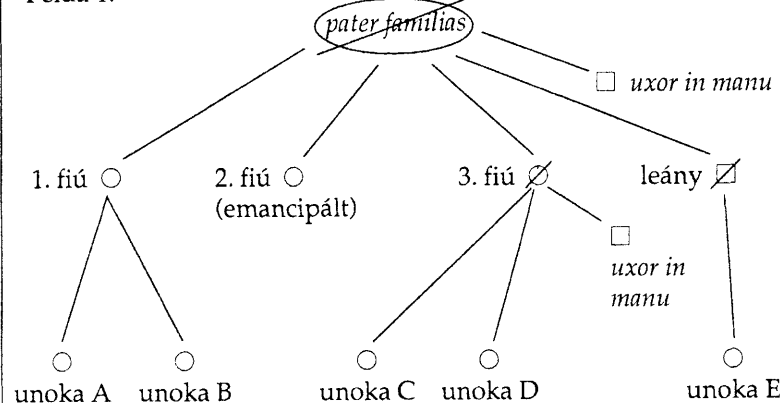
ha nincs *agnatus* sem.

A *gens* tagjai kollektíve örökölnek

(ennek lehetősége a köztársaság vége előtt megszűnt).

[Az örökös nélküli hagyatékok az államra szállnak, amennyiben azt senki nem birtokolta el (*usucapio pro herede*).]

Példa 1.

Örökölnék: az örökhagyó *uxor in manu*ja (1/3)

1. fiú (1/3)

C és D unoka és a 3. fiú *uxor in manu*ja (1/9)

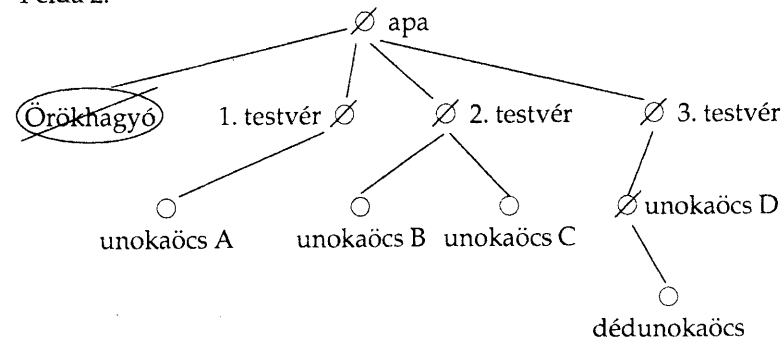
(A és B unoka nem *sui heredes*, nagyapjuk halálával apjuk *patria potestas*a alá kerülnek. A 2. emancipált fiú sem *suus*. E jelű unoka nem állt az örökhagyó *patria potestas*a alatt: mint törvényes gyermek apja *patria potestas*a alatt áll. Ha törvénytelenként született, akkor születése óta *sui iuris*, agnát rokonok nélkül.) A nőknek nem lehet *potestas*a és ezért nem is reprezentálhatók.

A civiljogi öröklés problémái:

1. Az *agnatio* elve uralkodik. A vérrokonságnak semmi szerepe!
 - Az *emancipatus* nem örökölnék.
 - A nem *manusos* házasságban élő anya nem örökölnék gyereke után,
 - és ezen gyerekek sem anyjuk után.
 - Nincs öröklési lehetőség a házastársak között *manus* nélküli házasság esetén.

2. Ezen elvek elsősorban a paraszti életben okoztak problémát: az örökösök egyenjogúak nemre, korra, teljesítőképességre tekintet nélkül, s így a gazdasági egység szétagolódhatott.

Példa 2.

Örökölnék: A, B és C unokaöccsök egyaránt 1/3 részt. Kizárják a fokban távolabb álló dédunokaöcsöt (nincs reprezentáció).

3. A XII táblás törvény szabályai egy ízben jelölik ki az örököst, s ez főleg a *proximi agnati* osztályában jelentett problémát:

a) Ha a közelebbi jogosult ugyanis nem fogadta el az örökséget, a távolabbi fokban (*gradus*) rokon ezt nem tehetette meg.

b) Ha volt *suus*, de valamely okból nem vált örökössé, a távolabbi osztályok (*ordo*), az *agnati* és a *gentiles* szóba sem jöhettek, vagyis a civiljog nem ismerte a *successio graduum et ordinum* elvét.

B) A praetori öröklési rend

A praetori *edictum* a kései köztársaság kora óta igyekezett a *ius civile* fenti hiányosságait pótolni.

Törekedett – a vérrokonságot és

– a *manus* nélküli házasságban élő házastársat jobban figyelembe venni.

- Kibővítette a meghívottak körét, valamint a közelebbi osztály vagy fok elmaradása esetén megnyitotta a hagyatékot a távolabbiaknak, vagyis érvényesült a *successio graduum et ordinum* elve, melyet a civiljog nem ismert.

- A végrendelet nélküli öröklésre a praetor egy rangsort állapított meg: a pályázókat e szerint bocsátotta a birtokba úgy, hogy *bonorum possessi*ót adott *decretum* által (*missio in possessionem*).

A birtokbautalás joghatása alapján tehető megkülönböztetés:

a) *bonorum possessio sine re* – pusztá hagyaték birtok

- a hagyaték birtokosa engedni köteles a civiljogi örökösnek, ha az fellép a hagyaték megszerzése érdekében, azonban a hagyatéki perben a kedvezőbb alperesi pozícióban van (nem neki kell bizonyítani);
- harmadikokkal szemben védelmet kap a birtokos;
- s ha a civiljogi örökös nem jelentkezik, vagy nem időben, a birtokos elbirtokolhatja a hagyatékot (*usucapio pro herede*) akkor is, ha tud a törvényes örökös létezéséről.

b) *bonorum possessio cum re* – praetori öröklési jog

- a praetor nem tehet valakit civiljogi örökössé, de egyeseket egyenlővé tehet a civiljogi örökössel, és védelmet biztosíthat nekik nemcsak harmadikok, hanem a *ius civile* szerinti örökös ellen is (párhuzam: bonitár tulajdonos védelme a civiljogi tulajdonossal szemben).

Ennek magyarázata: A praetor bizonyos esetekben a XII tábla öröklési rendjét méltánytalannak találta, s ezért ezen esetekben megtagadta a civiljogi örököstől a védelmet és más részesített benne, midőn utóbbit eljárásjogi eszközzel (*missio in possessionem*) előnyben részesítette, ezzel azonban anyagi öröklési jogcímet hozott létre.

A *bonorum possessor*ok négy osztályba vannak sorolva.

Mindegyik osztály egy meghatározott határidőn belül igényelheti a *bonorum possessi*ót.

Ha ez az idő letelt, a következő osztályt hívják meg.

I. *Bonorum possessio unde liberi*

Nem minden vérrokon tartozik ide,

- csak akik *delatio*kor a *sui* közé tartoztak (örökbefogadottak is),
- és olyan leszármazottak, akik kiestek az örökhagyó hatalmából, és nem kerültek másik hatalmi viszonyba (*fiktív sui*), pl. emancipáltak és azok emancipáció után született gyermekei (az örökbe adott gyermek nem, csak ha újabb *agnatio*jából emancipáltatott).

(Korlát: az *emancipatus*nak osztályra kellett bocsátania az *emancipatio* után szerzett vagyonát, s csak ekkor örökölhét egysorban a *suus*okkal.)

A *bonorum possessio unde liberi cum re* birtokot ad,

általa a többi civil törvényes örökösök (*agnatok*, *gentilisek*) ki vannak zárva.

Az öröklés *in capita* történt, az alábbiak figyelembevételével:

- Érvényesül a reprezentáció elve, vagyis a kiesett *liberi* leszármazói törzsenként (*in stirpes*) annyit igényelhetnek együttesen, mint amennyit a kieső egyedül kapott volna.
- Az emancipált fiú hatalom alatt maradt gyermekeivel egy sorban lépett fel, egy részt kaptak közösen, fele-fele arányban (*nova clausula Iuliani*).
- Nőnek nem lehetnek *sui*-jai, s így *liberije* sem.
- A *bonorum possessio* megadásánál a férfiak és nők egyenjogúak.
- Figyelembe veszik a *postumus suus* is, és érdekei védelmében gondnokot rendelnek neki.

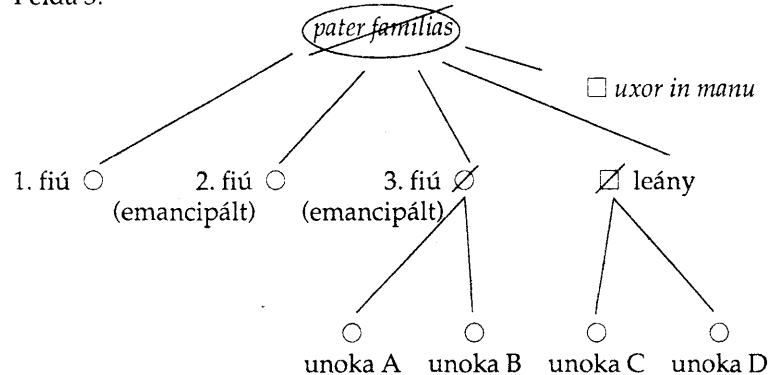
Ebben az osztályban érvényesül a *successio graduum* elve, tehát az élő, de nem jelentkező leszármazó nem zárja ki saját leszármazóit a jelentkezni jogosultak köréből. [Lásd Példa 3.]

II. *Bonorum possessio unde legitimi*

Ha nincs *liberi*,

vagy nem igénylik (időben) a *bonorum possessi*ót, a praetor a *ius civile* szerinti örökösöket hívja meg (*legitimi heredes*), vagyis még egyszer a *sui*, ha az nincs, az *agnatus proximus* igényelheti az örökséget.

Példa 3.

A *bonorum possessio*t kapnak: 1. fiú (1/4), 2. fiú (1/4), valamint az unokák A és B (egyaránt 1/8) részben, és az *uxor in manu* (1/4). C és D unokák nem *sui* és nem *liberi*.

Ezek nem egymás után hívatnak meg, hanem egyugyanazon határidővel,

de közülük az kapja meg, aki a civiljog szerint örökös volna.
(Ha a *sui* nem léptek fel a „*liberi*” osztályában egy éven belül, a második évben mint *legitimi* kérhették az örökséget.)

Ha *sui* van: az *agnatusok* nem jelentkezhetnek, tehát a közelebbi léte kizárja a távolabbat, mert a civiljog nem ismeri a *successio graduum et ordinum* elvét.

A *bonorum possessio unde legitimi sine re* meghívás, vagyis egy fokban közelebb álló sikeresen érvényesítheti igényét a behelyezettel szemben a civiljogi hagyatéki keresettel.

III. *Bonorum possessio unde cognati*

A vérrokonokat veszi figyelembe (*cognati*) férfi és női ágon.

A rokonsági fok közelsége szerint nyitja meg a lehetőséget az összes vérrokonok számára, így

– az örökhagyó lemenői számára, akár *suusok* (ezeket harmadízben hívták meg), akár nem *suusok*.

Sőt, a más famíliába kerültek is figyelembe jöttek.

Az örökbefogadottak vérrokonnak számítanak.

A *postumust* is figyelembe veszik.

– Anyjuk után a törvényes és törvénytelen gyerekek is meghívást kaptak.

– Az önjogú gyermek után a felmenők is (szülők, nagyszülők) meghívtak.

– Az oldalági vérrokonok is a hatodik fokig. (Kivételesen a hetedik fokot is figyelembe veszik. Vö. Példa 4.)

A manus nélküli házasságból, illetve házasságon kívül születettek itt tudnak anyjuk után örökölni.

Ebben az osztályban a fokban közelebbi kizárja a távolabbi cognátot, azonos fokúak fejenként osztoznak. Ebben az osztályban nincs reprezentáció.

Ha a fokban közelebbiek nem igénylik meg a *bonorum possessio*t, a következő fokon álló vérrokonok kapják meg a praetortól a hagyatéket (*successio graduum*).

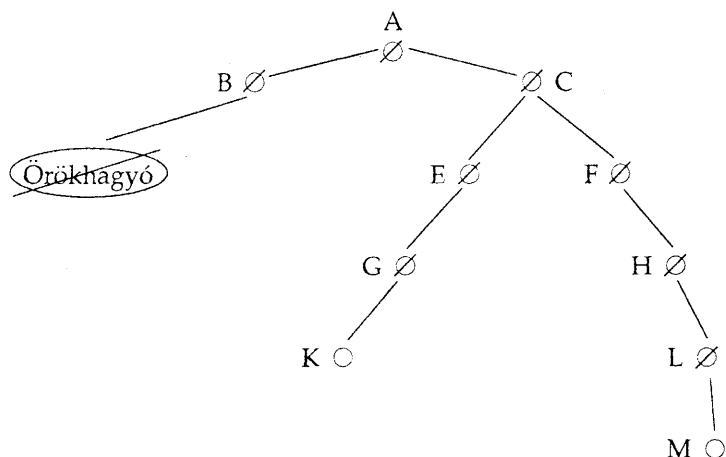
A *bonorum possessio unde cognati sine re* meghívás.

IV. *Bonorum possessio unde vir et uxor*

Itt az utolsó osztályban a *manus* nélküli házastársat veszik figyelembe (egyéb jelentkező híján).

(Előfeltétel: a házasság fennállta a halál időpontjában).

Példa 4.

Örökhagyó és K, valamint L egymásnak hatodfokú oldalági rokonai. K és L egymás tekintetében *sobrini*, dédunokatestvérek voltak, vagyis dédapjuk (C) közös volt.

Örökhagyó után fenti helyzetben K örököl, mert fokban közelebb áll, mint M. Ha K nem élne, M akkor sem örökölné, mivel már 7. fokban rokon.

Ha csak C ágát vesszük figyelembe, akkor K után örökölhette M, mert bár 7. fokban rokon, de *sobrini* között 7. fokban is lehetséges volt a *bonorum possessio* kiadása.

A hátrányos helyzet oka: A házastárs családjába való vagyonátválódás elleni fenntartás továbbra is fennáll.

Az özvegyekről elsősorban másképpen gondoskodtak (*dos*).

Ez a *bonorum possessio* is *sine re*.

A *bonorum possessio* és a *ius civile* viszonya:

A praetor a *bonorum possessio*t *adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia* alkalmazza.

a) *adiuvandi* – a *ius civile* támogatására:

a *bonorum possessio* megadása a civiljogra támaszkodik (pl. *unde legitimi*),

vagyis a *heres*nek keresetet biztosít (pl. a *bonorum possessor sine re* ellen) a hagyaték megszerzésére,

vagy ha birtokban van a *heres*, interdiktumot ad neki.

b) *supplendi* – a *ius civile* hézagait tölti ki:

egy nem *heres*nek *bonorum possessio sine re*-t biztosít, ha nincs *ius civile* szerinti örökös

(pl. nem él sem *suus*, sem *agnatus* többé, csak egy *emancipatus* vagy *cognatus*).

c) *corrigendi* – a *ius civile*t kizsorítja:

egy *non heres*nek *bonorum possessio cum re* ad és megvédi minden létező civiljogi örökösrel szemben

(pl. az *emancipatus* a *proximus agnatus*sal szemben).

Császárkori változtatások a praetori öröklési renden:

Az *Edictum Perpetuum* létrejötte után a *senatus* fejlesztheti tovább az örökjogot. Két *senatusconsultum* rendelkezik és alkot új *ius civile*t, melyet a praetornak a *legitimi* osztályban figyelembe kell vennie. Ez a vérségi elv bizonyos betörését jelenti a civiljogi öröklési szabályokba.

a) *Sc. Tertullianum* (Hadrianus alatt, Kr. u. 117–138)

Az anya, aki *ius liberorum*ot kap (ha szabad 3, a libertina 4 gyerek után), örököl a *manus* nélküli házasságból született gyermeke után, a *suus*ok mögötti sorban. Megelőzik még az örökhagyó apja és apai testvérei is.

Az anya az örökhagyó lánytestvéreivel osztozik és megelőz minden más agnátot.

(Az anya előtte csak a *cognati* osztályában örökölt.)

b) *Sc. Orfitianum* (Kr. u. 178)

A *manus* nélküli házasságból született gyermekek az anya után minden agnát előtt örökölnek.

(Korábban szintén csak a *cognati* rendjében örököltek.)

C) A *justinianusi törvényes öröklési rend*

Két Novellájában reformálta meg a fenti toldozott rendszert. Kizárólag a *cognatus* rokonságra épít. Így megszűnik a civil és praetori jog addigi párhuzamossága. (Nov. 118. 543-ban; Nov. 127. 548-ban.)

Négy osztályba sorolja az örökösöket, s ezeket egymás után hívja meg (*successio ordinum* érvényesül). Az egyes osztályokon belül a meghívás a fok közelségétől függ (a *successio graduum* érvényesül).

A meghívottak osztályai:

I. Minden lemenő:

Benne az adoptívak és törvénytelenek is.

A *suus* és nem *suus* között csak annyi a különbség, hogy a *suus necessarius heres* lesz, a többiek *voluntarii*.

A távolabbi lemenő akkor örököl, ha elődje kiesett. A lemenő nyomában lépő utódok *in stirpes* örökölnék, vagyis reprezentálnak.

II. Felmenők és teljes testvérek (ez utóbbiaknál mindkét szülő azonos az örökhagyóéival).

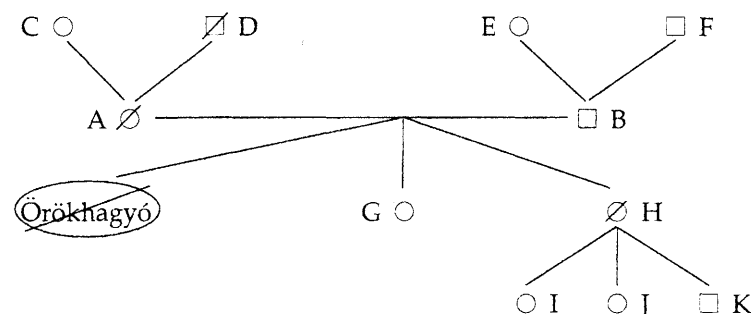
Ezek együttesen vannak meghíva.

A felmenők közül mindig csak a legközelebbi fokon lévők örökölnék. Az elhalt testvért képviselik a gyermekei (első fokon). Az unokák már nem reprezentálnak!

a) Ha szülők és teljes testvérek maradtak, együtt örökölnék és *in capita* oszlik meg a hagyaték közöttük. A testvérek kiesése esetén gyermekeik *in stirpes* képviselik őket. Testvérek létében a nagyszülők már nem jönnek számba. (Vö. Példa 5.)

b) Ha csak felmenők maradtak, a hagyaték ágak szerint oszlik meg (*in lineas* öröklés), az ágon belül az ott lévők fejenként osztoznak. Ha az egyik ágon nincs senki az adott fokon, az egészet a másik ág kapja, vagyis pl. a szülő léte kizárja a másik ági nagyszülőt. (Vö. Példa 6.)

Példa 5.

Az örökhagyó után a rajz által mutatott rokonok maradtak; B anyja, C, E, F nagyszülője, G teljes testvére és H teljes testvére három gyermeke. Jelen helyzetben a hagyatékot B és G 1/3–1/3 arányban, illetve I, J és K 1/9–1/9 arányban kapják, mivel a szülők és teljes testvérek fejenként osztoznak és testvérek gyerekei reprezentálnak.

Ha B sem élne, akkor csak G (1/2), illetve I, J, K (1/6–1/6) örökölnének.

A nagyszülők csak akkor juthatnak hagyatéki részhez, ha sem testvér, sem testvér gyermekei nem maradtak. Ekkor az *in lineas* elv alapján osztoznak. Fenti példa szerint C kapja a hagyaték 1/2-ét, míg E és F 1/4 – 1/4 részt kap.

III. Féltestvérek és a reprezentáció elve alapján az elhalt féltestvérek gyermekei (de nem további lemenők!)

Az azonos fokon állók *in capita* részesednek.

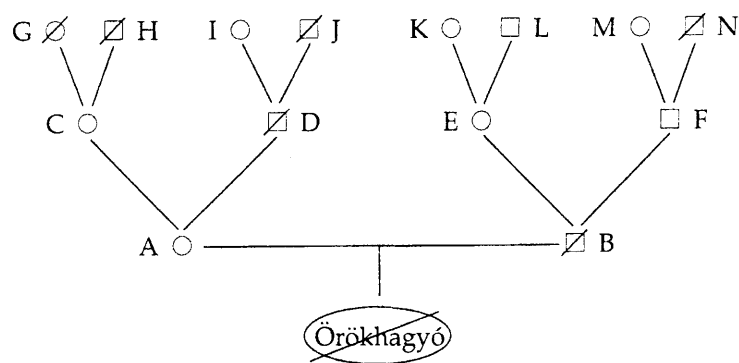
IV. Többi oldalrokonok

Ezek a 7. fokon túl is, a fokközelség szerint részesednek.

A közelebbi kizárja a távolabbit, képviselet nincs. *In capita* osztoznak az azonos fokon állók.

Ha egyik osztály sem jelentkezett, a hitvestárs kérhette a hagyatékot (*bonorum possessio unde vir et uxor* – az egyetlen *bonorum possessio* Justinianus rendszerében).

Példa 6.

Az örökhagyó után csak a rajz által mutatott felmenők maradtak: A apja, C, E, F nagyszülője, I, K, L, M dédszüloje. A hagyatékot A kapja.

Ha B is élne, 1/2–1/2 arányban osztoznának a hagyatékra.

Ha sem A sem B nem élne, akkor érvényesülne az *in lineas* öröklés, vagyis a két ág között oszlana meg egyenlő arányban a hagyaték, így C kapná a felét, míg E és F 1/4–1/4 részt kapnának.

Ha nem élnének sem szülők, sem nagyszülők, részesedhetnének a hagyatékba a dédszülők (valószínűleg ez igen ritkán történhetett meg). De ha mégis, a rajz szerinti helyzetben I kapná a hagyaték felét, míg K, L, M harmadolnák a másik felét, vagyis 1/6–1/6 részét kapnák a hagyatékra.

De hogy ezt a hátrányos helyzetet Justinianus kompenzálja, a hagyaték 1/4-ét, legfeljebb azonban 100 font aranyat adott a rászoruló özvegyasszonynak. (Ez törvényes hagyomány.)

Ha háromnál több gyerekkel konkurrál az özvegy, csak egy gyermek részt kap, s saját gyermekeivel szemben azt is csak haszonélvezetre.

Ezen szabályok állnak mind az önjogúak, mind a családgyermekek utáni öröklésre.

De a családfiúk esetén csak a *peculium castrense*, a *peculium quasi castrense* és az *adventitius* vagyon volt örökíthető.

IN STIRPES, IN CAPITA, PER LINEAS ÖRÖKLÉS – HOL ÉRVÉNYESÜLNEK?

1. *In stirpes* öröklés: az a törvényes öröklési jogi megoldás, amikor a távolabbi fokon lévők az elődjük helyébe lépnek az örökrész szempontjából,

vagyis kieső elődjük részén osztoznak.

Ezen esetben egy fokban távolabb álló – mint törzsenként öröklő – egy sorban örökölhét egy fokban az örökhagyóhoz közelebb állóval.

Pl. *suus filius familias*, elhalt szintén *suus* testvére gyerekeivel.

Ebben az esetben tehát a képviseleti elv (*ius repraesentationis*) érvényesül.

Érvényesülés:

A civiljogi öröklésben:

A *suusok* rendjében, kieső *suusok* helyén.

A praetori törvényes öröklés rendjén:

Bonorum possessio unde liberi.

Justinianusnál:

A lemenők között;

a teljes testvérek gyermekei esetén;

az elhalt féltestvérek gyermekeinél (csak náluk!)

2. *In capita* öröklés: a fejenkénti öröklés, amikor ugyanannyit kapnak az azonos fokban állók.

Érvényesülés:

A civiljogi rendben:

Suusok rendjében a *suusok* között.

Több egyenlő fokú *agnatus* a *proximi agnati* rendjében.

A praetori rendben:

A *liberi* között, ha egyenlő fokon állnak.

Legitimínél is *suusok*, vagy *agnatok* között egyenlő fokon.

Egyenlő fokon álló *cognati* között.

Justinianusnál:

- A lemenők között, ha azonos fokon vannak.
- A felmenők egy ágon belül azonos fokon.
- A szülők és a teljes testvérek között is.
- A féltestvérek közt.
- Az összes oldalrokonok között, ha azonos fokon állnak.

3. *Per lineas*, vagy *in lineas* öröklés:

Egyedül a justinianusi jogban érvényesül a felmenők öröklésénél, amikor is ha az örökhagyó után

- kizárólag felmenők maradtak, a hagyaték az apai és anyai ág között egyenlőn oszlik meg, az ágon belül az ott lévők fejenként osztoznak.
- Közelebbi felmenő léte bármely ágon kizárja az összes távolabbit.
- Ha az egyik ágon nincs senki, a másik ág osztozik az egészen.

ÖRÖKLÉS LIBERTINUS UTÁN

A *libertinus civis* után való törvényes öröklés szabályai a *libertinus* eltérő családi viszonyai miatt módosulnak:

- a *libertinus*nak ugyanis nincs felmenő, sem oldalrokonsága (a *servilis cognatio* nem számít).

Kivétel: ha örökbe fogadták,

- vagy ha a *libertinat manus* alá vették (mert így *agnatioba* kerülnek).

*Libertinus*nál csak a lemenő agnát vagy cognát rokonság jön számba.

Ez egyezik a szabad ember öröklési szabályaival.

Ezek hiányában viszont a *patronus* vagy családja lép be.

1. Civiljog:

- *suus*
- *patronus*, vagy (ha nem lesz örökös, mert előbb elhal) annak *legitimus heresei*.

2. Praetori jog:

- *liberi* (ha adoptív a gyermek, csak a hagyaték felét, másik fele a *patronusé* vagy *liberi* örököseié)
- *legitimi* (civiljogi 1. és 2. osztály)
- *cognati* (lemenő *cognatusok*)
- *familia patroni* (másodszor)
- *vir et uxor*
- *cognati manumissoris* (a *patronus cognatusai*).

3. Justinianus:

- lemenő
- *patronus* és gyermekei
- *patronus* oldalrokonai.

A VÉGRENDELET FOGALMA, FAJAI

A végrendelet

- halál esetére szóló rendelkezés (csak a végrendelkező halálával lép életbe, addig korlátlanul visszavonható – kifejezett formájában);
- egyoldalú rendelkezés (vagyis szerződéses kikötéseket nem tűr, pl. a végrendelkező nem köthet ki életében esedékes ellenszolgáltatást, azonban feltételhez kötheti a rendelkezést);
- formásokhoz kötött rendelkezés (ünnepélyes, szorosan meghatározott formák, majd pontosan megkívánt alakszerűségek között jöhetett érvényesen létre – ezek az akaratnyilvánítás tartalmát igazolják);
- visszavonható akaratnyilvánítás (az örökhagyó akaratát tükrözi, haláláig korlátlanul visszavonható);
- örökösnevezést tartalmaz (ez teszi végrendeletté az akaratnyilvánítást).

Kötöttségei:

- a) A római jogban a végrendeleti és a törvényes öröklés kizárják egymást,
 a végrendelet az elsődleges,
 s ha van végrendelet és az érvényes, az egész hagyaték sorsát eldönti.
 Ha csak a hagyaték egy részét említi és erre nevez ki örökös, a megnevezett a hagyaték egészét kapja meg, mint egyetemes örökös.

A végrendelet tehát az egész vagyon sorsát rendezi:
 nem lehet a vagyon egy részére végrendeleti, másik részére törvényes öröklés alapján megnyírást engedni.

(Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest.)

Kivétel: a kötelesrész és a katona végrendelete.

Nb. (A modern jogokban ez nem így van!)

- b) A végrendeletnek lényege és alapja (*caput et fundamentum*), elengedhetetlen tartalmi eleme az örökösnevezés (*heredis institutio*).
 Enélkül nincs végrendelet – egyéb esetleges rendelkezései is érvénytelenek.

Az örökösnevezés eleinte szigorú formásokhoz volt kötve:

- latin nyelv, parancsoló kifejezés, ünnepélyes szavak használata,
- a végrendelet élén kellett állnia, az előző intézkedések érvénytelenség voltak.

A posztklasszikus korban enyhültek a formások, de ekkor is felismerhető, személy szerint, határozottan kellett megjelölni az örökös. *Incerta persona* kinevezése érvénytelen volt.

Majdan születendő eredetileg nem lehetett örökössé kinevezni (a végrendelet keletkezésekor már élnie kellett a kinevezettnek).

Az örökhagyó nevezhet egy vagy több örökös, a részeket szabadon határozhatja meg (enélkül a részek egyenlők).

Ha némely örökös külön említ, a többi pedig egybefoglalva, ez utóbbiak egy részt kapnak.

Az örökrész mindig csak a hagyaték hányadában állapítható meg.

c) Az örökhagyó az örökösnevezésen kívül

egyedi juttatásokat is tehetett:

- hagyományrendelés,
- gyámrendelés,
- rabszolga-felszabadítás,

de ezek csak az örökösnevezéssel együtt és attól függően érvényesek.

d) A klasszikus jogban fejlődött ki a fiókvégrendelet (*codicillus*) használata:

a végrendeletet kísérő és kiegészítő irat, melyet

ha az előző, vagy később készített végrendeletben meg volt említve és meg volt erősítve, akkor a végrendelet kiegészítő részének tekintették.

A *codicillus*

örökösnevezést,

kitagadást,

kinevezés visszavonását kivéve

minden más végrendeleti intézkedést tartalmazhatott.

A végrendelet fajai történeti fejlődésében:

1. Eredetileg az egyetlen lehetőség volt az idegen részeltetésére az *agnatioba* fogadás, az *arrogatio a comitia calata* előtt (ez nem más, mint törvényi formában adott hozzájárulás).

A *pater familias* suussá fogadta az idegent, de valószínűleg csak akkor, ha nem volt saját vérbeli *suusa*, és koránál fogva ilyet nem is remélhetett.

Ez még nem végrendelkezés, hisz az egész *populus* beleegyezésétől függ.

De a végrendelkezés csírája, mert örökössé (igaz törvényes örökössé) tesz valakit a családba fogadás által.

Ebből az *arrogatioból* nőtt ki a pontifexi testület *interpretatio*ja révén a valódi egyoldalú akaratnyilvánítás első formája,

a *testamentum in comitiis calatis*,
mely kezdetben valószínűleg az *arrogatio*val párhuzamos ügylet volt, később már egyértelműen csak örökösnevezés.

Ezek szerint, ha nem volt természetes *familiabelije*, akkor fiúvá fogadás nélkül állíthatott örököst a *pater familias*. Családi kapcsolat már nem jött létre közte és örököse között.

Ez az akaratnyilvánítás már bizonyos (csak felfüggesztő) feltételek felállítását is lehetővé teszi, míg az *arrogatio*s forma nem tűrt feltételt. (A *testamentum in comitiis calatis* a klasszikus kor előtt eltűnt).

2. Fenti forma kivételes alkalmazási köre volt a *testamentum in procinctu*. A fegyverre kelt (*in procinctu*), csatarendbe állt hadsereg előtt egyes katonák kinyilváníthatták végső akaratukat esetleg bekövetkező haláluk esetére. Ez a forma Sulla alatt ment ki a gyakorlatból.

3. A XII táblás törvény korától egészen a klasszikus korig az általánosan elfogadott végrendelkezési forma a *testamentum per aes et libram* volt (*mancipatio*s, vagy libral-végrendelet).

Az örökhagyó egyetlen pénzért (*nummo uno*) *mancipálta* vagyonát egy *familiae emptor*nak, mint bizalmasának. Az örökhagyó halála után a *familiae emptor* rendelkezett a vagyonnal és teljesítette azokat a rendelkezéseket, melyet az örökhagyó a *mancipatio* során tett (*nuncupatio*).

A kedvezményezettek eredetileg csak kötelmi viszonyban álltak a *familiae emptor*tal.

A *testamentum per aes et libram* még nem a fenti értelemben vett végrendelet, hiszen eredetileg nem örökösnevezés volt a tartalma (sem a *familiae emptor*, sem a kedvezményezettek nem tekinthetők *heredes*-nek). Pusztán egyedi intézkedéseknek volt ily módon eredetileg helye, mely intézkedések a törvényes öröklés helyett érvényesülhettek.

Hamarosan azonban az örökösnevezés lépett az előtérbe (együtt más törvényes jogosultak kitagadásával).

A kései köztársaságban a *mancipatio* pusztán formassággá vált, a *familiae emptor* tanúvá fokozódott le, aki a végakarat szóbeli kinyilvánítását tanúsította, illetve aláírta és lepecsételte a kezébe nyomott, fatáblákra (*tabulae*) írott és összekötözött végrendeletet (a többi *mancipatio*s tanúval és a *libripens*szel együtt).

A végrendelet érvényesítése ettől kezdve az örökösök dolga lett.

4. A praetori *edictum* már megelégedett a hét pecséttel ellátott okirat bemutatásával, nem kellett a *mancipation*nak ténylegesen lejátszódnia, mert annak megtörténtét a praetor vélelmezte. A praetor megadta ezen irat alapján a benne megnevezettek részére a *bonorum possessio secundum tabulam*. Ez elsősorban a bizonyítás megkönnyítését jelentette, mivel a civiljogi erőt továbbra is a *mancipation*nak tulajdonították.

Ez a *bonorum possessio sine re* hatályú volt, a civiljogi törvényes örökös alapos okkal megtagadhatta azt, azon a címen, hogy nem történt meg a *per aes et libram* aktus.

Később azonban Antonius Pius császár (Kr. u. 138–161) a hét pecséttel ellátott végrendeletet civiljogi erőre emelte, vagyis bizonyítékból jogalappá tette (az abban kinevezett *exceptio dolit* kapott a civiljogi örökös keresetével szemben, sőt keresetet is kapott a hagyaték követelésére).

Így jött létre a posztklasszikus (és justinianusi) kor
– írásbeli végrendeleti formája.

Ehhez hét serdült,

cselekvőképességében nem korlátozott

férfi tanú volt szükséges

(akik nem állhattak az örökhagyó vagy örökös *potestas*a alatt sem).

Ha az örökhagyó a végrendeletet maga írta, azt fel kellett mutatni a tanúk előtt, akik aláírták és pecsétjükkel látták el (*testamentum holographum*).

Az örökhagyó aláírása csak akkor volt szükséges, ha az okiratot nem maga írta (*testamentum allographum*).

- A szóbeli magánvégrendeletnek (*testamentum nuncupativum, sine scriptura*) e korban nem volt különösebb formai kelléke, a végrendelező a maga akaratát személyesen, élőszóval, a tanúk együttes jelenlétében (hét tanú) egyhuzamban – félbeszakítás nélkül jelentette ki.

A justinianusi jog ismerte a közvégrendeletet is, két formában:

- a hatóság előtti jegyzőkönyvbe mondással (*testamentum apud acta conditum*),
- a végrendeletnek a császár őrizetébe adásával (*testamentum principis oblatum*).

Kiváltságos – könnyített – formában tehettek végrendeletet:

- járvány idején (*testamentum tempore pestis*), ekkor nem volt szükséges a tanúk együttes jelenléte;
- faluhelyen (*testamentum rure conditum*), ekkor elég volt öt tanú;
- szülők gyermekeik javára (*testamentum parentum intra liberos*), ekkor tanú sem kellett;
- katonák (*testamentum militum*), ez minden formásától mentes lehetett.

Megszorítások a végrendeletekkel szemben – speciális követelmények:

- vak végrendeletéhez egy nyolcadik tanú kellett, aki a tanúk előtt felolvasta és aláírta azt;
- süketnéma sajátkezűleg kellett írja a végrendeletet;
- a *Sc. Libonianum* szerint a végrendelet írója számára juttatott hagyomány csak akkor érvényes, ha az örökhagyó az aláírásnál külön megerősíti, illetve az erre vonatkozó részt külön aláírta.

A VÉGRENDELET ÉRVÉNYTELENSÉGE

A végrendelet érvénytelen lehet

- alaki vagy
- tartalmi hibák miatt,
- illetve
- eredeti vagy utólagos lehet az érvénytelenség.

A végrendeletek érvénytelenségének megítélésakor fokozottan érvényesült a jóindulatú értelmezés (*benigna interpretatio*) és a *favor testamenti* elve. Ezek szerint a jogszolgáltatás igyekezett a hibában szenvedő végrendeleteket is megmenteni az érvénytelenségtől. Ha mód volt rá, törekedni kellett a végrendelező akaratának érvényesítésére. Végrendeleteknél lehetséges a részleges (relatív) érvénytelenség.

A) Eredetileg érvénytelen lehet a végrendelet (*testamentum nullum, iniustum, non iure factum*):

a) Formai hiányosságok miatt:

- pl. végrendelezőnek nem volt meg a *testamenti factio activája* a készítéskor,
- a végrendelet ügyleti szabályait nem tartották meg.

b) Tartalmi hiányosságok miatt:

1. Ha nincs legalább egy érvényes örökösnevezés – mert pl. az örökösnek kinevezett *testamenti factioja* hiányzik a végrendelet készítésekor [Ettől eltérően ha az öröklőképesség egy
 - hagyományosnál (aki egyedi juttatást kapott a hagyatékból), vagy
 - a sokadik örökösnél hiányzik,
 kinevezésüket nem írtak tekintették (*pro non scripto habetur*), de a végrendelet érvényben maradt].

2. Ugyancsak tartalmi okokból nem jön létre érvényesen a végrendelet a civiljog szerint, ha a végakarat sérti egy meglévő mellőzhetetlen örökös jogait (lásd alább).

B) Utólag válik érvénytelenné a végrendelet:

a) Ha a végrendelkező végrendeletét visszavonja.

Régebben ez lehetetlen vagy korlátozott volt, de később a visszavonás már minden további nélkül lehetségessé vált.

A civiljog a visszavonás egyetlen módját ismerte:

- új végrendelet készítését (ezzel a korábbi hatályát veszti),
- esetleg a *comitia* előtt lehetett megváltoztatni az eredetit, vagy
- a *per aes et libram* létrejött végrendeletet *remancipatio*val meg lehet szüntetni és új ügylettel rendelkezni.

Nem szünteti meg a végrendelet hatályát az örökhagyó akaratának pusztja megváltoztatása még akkor sem,

- ha elégeti az okiratot,
- feltöri a pecsétet,
- kitörli az örökös nevét.

Ekkor a végrendelet civiljogilag érvényes marad, mivel az irat csak a *mancipatio* megtörténtét igazolja.

A praetor azonban nem adott ez alapján *bonorum possessor*ot, mert ahhoz sértetlen okirat kell, s

- vagy a törvényes örököst bocsátotta be a hagyatékba,
- vagy ha bizonyítható, hogy az örökhagyó azért semmisítette meg végrendeletét, hogy korábbi rendelkezését keltse életre, ez utóbbi (vagyis az előbb keletkezett végrendelet) alapján adott *bonorum possessor*ot.

(Végrendeleti okirat véletlen megsemmisülése esetén is megmarad a civiljogi érvény, de *bonorum possessor* ekkor sem volt lehetséges.)

A késői császári jogban a végrendelet hatályát veszítette még a végrendelkező életében azáltal, ha a keletkezésétől számított tíz év már eltelt. Justinianusnál viszont csak akkor, ha a tíz év elteltével az örökhagyó három tanú vagy a hatóság előtt kifejezetten visszavonta.

b) Utólag érvénytelen a végrendelet, ha az örökhagyó a végrendelet megtétele után elvesztette végrendelkezői képességét

(kivéve – a *fictio legis Corneliae* alapján, ha hadifogságban hal meg, – ha a *ius postliminii* alapján a hadifogságból visszatér).

A civiljog szerint, ha a végrendelkező elveszti *caput*ját, a végrendelet végleg megdől, még akkor is, ha utóbb az eredeti *caput* helyreállna.

A praetor viszont ilyen esetben ad *bonorum possessor*ot, de ehhez az kell, hogy a *caput* visszanyerése után a végrendelkező kifejezésre juttassa, hogy végrendeletét továbbra is fenntartja.

A cselekvőképesség elvesztése nem teszi a korábban készített végrendeletet érvénytelenné.

c) Megdől a végrendelet, ha az összes örökösnevezés meghiúsul:

- az örökös elveszti az örökség megnyílásáig öröklési képességét,
- ha a feltétel, mely mellett a kinevezés történt, meghiúsult,
- ha a kinevezett nem fogadta el az örökséget.

d) Megdőlt a végrendelet továbbá, ha az örökös visszautasítja az örökséget.

Ezt megelőzendő (hogy emiatt a részesített hagyományosok el ne veszítsék hagyományukat), a *lex Falcidia* kimondta a hagyományosok érdekében, hogy az örökös legalább a tiszta (tehát a terhek levonása utáni) hagyaték egy negyedét kapja meg.

e) Utólagosan megdőlhetett a végrendelet (illetve annak egy része) az alaki mellőzhetetlenség elve alapján a praetori jog szerint, ha azt megtámadja az arra jogosított mellőzhetetlen személy.

MELLŐZHETETLENSÉG

A civiljog szerinti fejlett formájában a *testamentum per aes et libram* tartalmi okokból nem jön létre érvényesen, ha az ügylet sérti egy meglévő mellőzhetetlen örökös jogait.

A civiljog szerint mellőzhetetlenek a *suusok*.

Tehát ha a *suusokat*

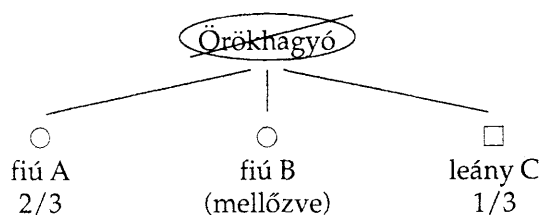
- mellőzik, vagyis nem nevezik ki örökössé (amely kinevezés egyébként szólhatott bármely kis hagyatéki részre, de nem lehetett feltételhez kötött),

vagy

- nem tagadják ki, az intézkedés hibás.

A mellőzés a civiljog szerint akkor járt súlyosabb következményekkel, ha *filius familiast* mellőztek [Példa 7.].

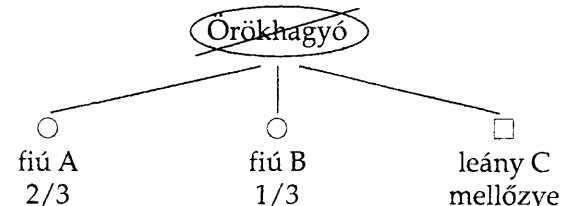
Példa 7.

A *testamentum* szerint A kapja a hagyaték 2/3, C a hagyaték 1/3 részét. B mellőzve lett.

A *testamentum* érvénytelen. Törvényes öröklés áll be: A, B és C mindannyian 1/3 részt kapnak. Az uralkodó sabinianusi álláspont szerint ebben az esetben a végrendelet kezdettől fogva, egészében érvénytelen.

Példa 8.

A végrendelet szerint A a hagyaték 2/3, B 1/3 részét kapja.

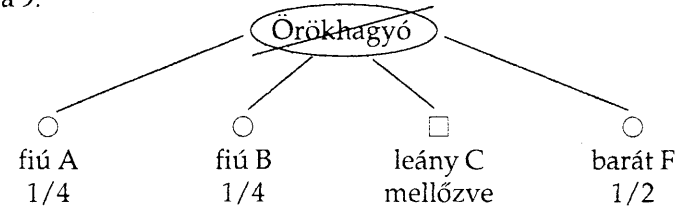
A végrendelet érvényes, de C megkapja törvényes örökrészét: vagyis C 1/3 részt kap (A-tól 2/9, B-től 1/9 részt). (Levonás: hagyatéki részesedésük arányában.)

Ha más *suust* (leányt vagy unokát) mellőztek, a rendelkezés érvényben maradt, de a mellőzötteknek keresete volt az örökségből való részesedés iránt:

- *sui* mellett törvényes örökrészt kapnak [Példa 8.],
- más kinevezett örökös örökrészének felére tarthatnak igényt [Példa 9.].

A mellőzötteket ekkor megemlítettnek tekintették (*quasi scripti heredes*).

Példa 9.

A *testamentum* szerint F kapja a hagyaték felét, A és B fejenként 1/4-ét, míg C mellőzve lett. A *testamentum* érvényes, de C kap az őt megillető törvényes örökrész (1/3) fejében A-tól és B-től egyaránt 1/12–1/12 részt. F-től az ő örökrésze felét (1/4) kapja. Így A és B egyaránt 2/12 részt, F 3/12, míg C 5/12 részt örököl.

Fenti állásponttal (lásd Példa 7.) szemben a Proculianusok szerint, ha a hagyaték megnyílásakor még élt a mellőzött *suus* (*filius familias*), akkor a végrendelet (utólag) érvénytelennek tekintendő, ha meghalt a mellőzött, akkor a végrendelet érvényes maradt.

A kitagadásnak határozott formában kellett történnie:

- *filius familiast* külön-külön, egyenként, név szerint, vagy pontos körülírással (pl. másodszülött fiam),
- más *suust* (leányt, unokát) általánosságban is ki lehet tagadni.

(A kitagadást helyettesörökös nevezés esetén minden fokon külön meg kellett ismételni.)

A *suusokra* vonatkozó ezen pusztá megemlézési kötelezettséget nevezük

alaki mellőzhetetlenségnek.

Ennek civiljogi szabályait a praetor továbbfejlesztette:

- a) A mellőzhetetlenséget a *liberi* körére, vagyis az ún. *fiktív suusokra* (pl. emancipáltakra) is kiterjesztette.
- b) A praetor a kitagadást valamennyi férfi *liberire* névszerint követelte meg (vagyis a férfinokára is).
- c) A mellőzés eredménye pedig már nem a végrendelet semmissége, hanem csak annak relatív érvénytelensége lett. Ez azt jelenti, hogy a végrendeletnek csak azon rendelkezései érvénytelenek, amelyek a mellőzött érdekeit sértik.

Ez az érvénytelenség az utólagosan bekövetkező érvénytelenségi okok közé tartozik, mivel a végrendelet érvénytelenné válását a mellőzött fellépése eredményezi (*bonorum possessio* iránti kérelem).

Ugyanígy utólagosan dől meg a végrendelet az alaki mellőzhetetlenség elve alapján:

1. ha a végrendelet készítése után az örökhagyónak mellőzhetetlen *suusa* (*postumusa*) született.

Három *postumus* kategóriát különböztethetünk meg:

- *postumi legitimi*: az örökhagyó halála után született;
- *postumi Velleiani*: az örökhagyó életében, de a végrendelet elkészítése után születettek vagy örökbefogadottak;
- *postumi Aquiliani*: unokák, akik a végrendelet készítésekor még nem voltak *suusok*, de azzá lettek, apjuk halála vagy *emancipatio*ja által.

Bármelyik *postumus* közbejött (legyen az nő vagy akár unoka) az egész végrendelet érvénytelenségét vonta maga után a civiljogban.

Később azonban lehetővé tették a *postumusok* előzetes kinevezését vagy kitagadását (fiúk név szerint, lányok *inter ceteros*), s így a végrendelet nem dőlt meg. Nem lett *testamentum ruptum*.

2. Az alaki mellőzhetetlenség okán a praetori jog szerint csak relatív érvénytelenséget eredményez a mellőzés, tehát a végrendelet csak abban a részében dől meg, ami a mellőzötre vonatkozik, rá sérelmes, az ő érdekeit sérti.

A mellőzött kérheti a figyelembe vételt és a *bonorum possessiot*. Ez a joga személyhez tapadó jog.

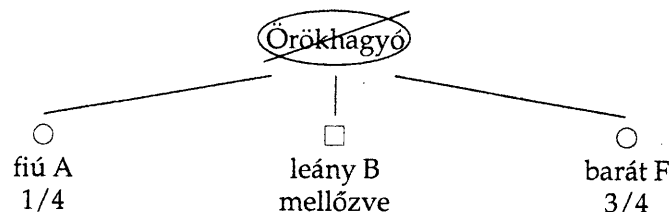
Ilyen esetben azonban előfordulhatna, hogy a végrendeletben megemléített, de csak csekély juttatásban részesített *liberi* örökösnél kedvezőbb helyzetbe kerülne a mellőzött.

Ezért a praetor megadta ezen *liberinek* a jogot, hogy a mellőzött kérelméhez csatlakozzanak. (Nélküle, önállóan azonban nem léphettek fel.)

Ekkor, ha sikeres lesz keresetük, a mellőzött és a hozzá csatlakozó *liberi* egyenlőn osztoznak a hagyatékon

- az érvényesen kitagadottak,
- valamint az idegen kinevezettek kizárásával.

Utóbbira példa (10)

A végrendelet szerint A kapna 1/4, míg F 3/4 részt. B mellőzve lett.

a) A civiljog szerint B a hagyaték felére jogosult törvényes örökösként, tehát kap 1/8 részt A-tól, és 3/8 részt F-től.

b) A *bonorum possessio* megadásánál F-t kizárják az öröklésből, A és B fejenként 1/2 részt kapnak.

Ezt a kérelmet egy éven belül lehet benyújtani, s ha a mellőzött nem kéri, akkor a végrendelet érvényben marad.

(Megemlítendő, hogy ha *filius familias* volt mellőzve, ami civiljogilag az egész végrendelet semmisségét jelentette, akkor a kitagadott *liberi* törvényes öröklés címén kaphattak *bonorum possessiot*, mivel a végrendelet elesvén, a kitagadás is elesett.)

A mellőzhetetlenség másik formája, amelynek gondolata a császárkor elején, tehát a klasszikus korban merült fel, s melyet az *anyagi mellőzhetetlenség* elvének nevezünk, már azt törekszik biztosítani,

- hogy a mellőzhetetlen személyek (ekkor már a legközelebbi *cognatus* rokonok) valósággal részesedjenek a hagyatékából,
- legalább a rájuk néző törvényes örökrész meghatározott hányada erejéig.

Mellékes, hogy ez úgy valósul-e meg, hogy az örökhagyó

- örökössé nevezi ki őket, vagy
- formailag ugyan kitagadja vagy mellőzi őket, de más úton, ajándék vagy hagyomány címén juttatja nekik a megfelelő részt.

A százszemélyes bíróság gyakorlata szerint erre a minimális hagyaték-részre (kötelesrészt)

- a lemenők (akár *suusok*, akár nem – benne az adoptált gyermekek is); ezek hiányában
- a felmenők (örökbefogadó szülők nem); ezek hiányában
- a testvérek (a teljes és apai féltestvérek, de csak akkor, ha *turpis persona* van örökössé kinevezve) jogosultak.

Ezek közül adott esetben azokat illeti meg a köteles rész, akik a végrendelet híján örökösök lennének. A közelebbi kizárja a távolabbi rokont.

Ezen rokonok köteles része a törvényes örökrészük egy negyede, tehát annak a hagyaték-résznek a negyede, amely végrendelet híján illethné meg őket.

Justinianus a kétféle mellőzhetetlenséget egybekapcsolta:

két novellája a 18. (536-ból) és a

115. (542-ből) lényegesen változtatott a rendszeren.

Ezen változtatások:

- a) A kötelesrésztre jogosultak továbbra is a
- leменők,
 - felmenők,
 - testvérek (említett feltétellel) voltak.

A lemenőkre és felmenőkre nézve egybekapcsolta az alaki és az anyagi mellőzhetetlenséget, vagyis a lemenőt és a felmenőt örökössé kellett kinevezni, s kötelesrészét is meg kellett adni.

b) Taxatíve megállapította a kitagadás lehetséges okait, lemenőkre és felmenőkre külön-külön.

Kitagadás csak a törvényben felsorolt és a végrendeletben megjelölt okból volt érvényes, s a részesülő örökösöknek kellett az ok valódiságát bizonyítani.

c) A kötelesrészt felemelte a törvényes örökrész

- egyharmadára, ha a jogosult törvényes örökrésze a teljes hagyaték egynegyede, vagy annál nagyobb lenne,
- felére, ha kisebb a teljes hagyaték negyedénél.

A VÉGRENDELET MEGTÁMADÁSA

1. Alaki mellőzhetetlenség sérelme miatt:

Az örökössé nem nevezett és ki sem tagadott *filius familias*, illetve más *suus* mellőzése ellen *hereditatis petitio*val léphetett fel.

A civiljogban

– a *filius familias* mellőzése esetén a végrendelet visszamenőleg érvénytelennek volt tekintendő (*testamentum nullum, iniustum*) és a törvényes öröklés állt be.

- más *suus* mellőzött esetén, ha más kinevezett *suussal* álltak szemben, akkor a megtámadás hatására törvényes örökrészüket (*portio virilis*) kapták meg; *extraneus* kinevezettel szemben az ő örökrésze felét kapják. [Vö. 10. példa a) pont.]

A praetori jogban a mellőzött *liberi* egy éven belül *bonorum possessio*t kérhettek a praetortól.

A praetor megoszthatja a hagyatékot a több *liberi* (az igénylő mellőzött és a hozzá csatlakozó többiek) között, ugyanakkor azonban az *extraneus* kinevezetteket mellőzi a *bonorum possessio* megadásakor.

Ha mellőzött nem kér *bonorum possessio*t, a határidőn belül *bonorum possessio secundum tabulas*ra van lehetőség, vagyis a végrendelet érvényben marad. [Vö. utolsó példa b) pont.]

2. Az anyagi mellőzhetetlenség sérelme miatt:

Aki a jogosultak közül köteles részét nem kapta meg, mert az örökhatály

- egészen kitagadta, vagy
- mellőzte, vagy
- kevesebbet hagyott neki a köteles részénél,

akkor a jogosult egy

querela inofficiosi testamenti

nevű keresetet (helyesebben kérelmet) indíthatott a végrendeleti örökösök ellen a százszemélyes bíróság előtt.

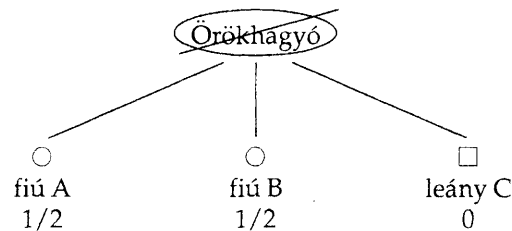
Ha a bíróság úgy találta, hogy a felperes alaptalanul lett mellőzve, kitagadva, megrovidítve, vagyis a panaszló ez bizonyította, akkor a bíróság érvénytelenné nyilvánította a végrendeletet abban a részében, amely a panaszló mellőzhetetlenségét sértette.

A bíróság azzal a *fictio*val élt, hogy a legközelebbi rokonnal ilyen bárárságtalanul bánó örökhagyó örült volt (*color insaniae*).

A végrendelet illetén

- relatív,
 - (vagy egyes esetekben, ha a panaszló egyedül lett volna törvényes örökös)
 - egészében való megdőlése után,
- a panaszos most már egész törvényes örökrészét követelhetette (*hereditatis petitio*val).

Példa 11.

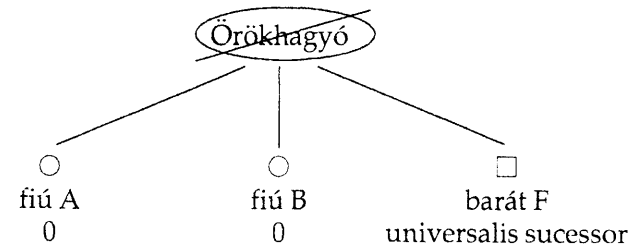

A végrendelet szerint A és B $1/2-1/2$ részben örökölnék, C nem kap semmit.

C *querela inofficiosi testamenti*vel, majd a *hereditatis petitio*val perel A és B ellen: végeredményképpen mindkettőtől kap $1/6-1/6$ részt.

Ha C csak A-t perli, ettől $1/6$ részt kap, B viszont megtartja $1/2$ részét.

Példa 12.

A végrendelet szerint F kapja az egész örökséget.

Ha A és B perlik F-t, a per eredményeként mindketten $1/2-1/2$ részt kapnak, F mindent elveszt.

Ha csak A perel, akkor $1/2$ részt kap, s ugyanennyit megtart F is.

A *querela* sikertelensége esetén azonban a panaszos elvesztette törvényes öröklési jogát, s azt is, amit juttattak neki.

A *querela inofficiosi testamenti*

- *vindictam spirans* („bosszúért lihegő”) *actio*, mert csak maga a mellőzött indíthatta. Lehetősége megszűnt a sérelmes fél halálával, a sérelem megbocsátásával – pl. végrendelet elismerésével);
 - *praeiudicialis* kereset – mert siker esetén megelőzi a panaszló öröklési keresetét;
 - öt év alatt elévül az örökhagyó halálától számítva;
 - szubszidiárius jellegű, csak akkor indítható, ha egyéb jogsegély nem áll rendelkezésre,
- pl. alaki mellőzhetetlenség sérelme miatt a *filius familias*nak öröklési kereset áll rendelkezésére (*hereditas petitio*),
- de ha a *filius familias*t kitagadta vagy köteles résznél kevesebbre nevezte ki az örökhagyó, akkor csak a *querela* állt rendelkezésére.

3. Az örökhagyó a kötelesrészt kijátszhatta úgy is, hogy vagyonának jelentős részét életében ingyenesen elidegenítette (ajándék, hozomány).

Ha ezek miatt az elidegenítés előtti vagyoni alapján kiszámított kötelesrész a hagyatékából nem telt ki, a kötelesrészre jogosultnak egy

querela inofficiosae donationis vel dotis elnevezésű

eszköze volt a megajándékozott ellen, mellyel megdönthette a kötelességrszegő ajándéknak vagy a túlzott mértékű hozományának a kötelesrészt sértő részét.

Ez a későbbi császárkorban kialakult eszköz teljesen a *querela inofficiosa testamenti* szabályai szerint futott le.

4. Justinianus a *querela*nak csak akkor adott helyt, ha a kötelesrészre jogosult semmit sem kapott.

Ha valamit is juttattak neki, csak kötelesrészének mértékéig kérhetett kiegészítést, *actio suppletoria*val, ami egy megtérítési (*rei persecutoria*) kereset volt.

A TÖRVÉNYES RÉSZ ÉS A KÖTELES RÉSZ, A QUARTA FALCIDIA ÉS QUARTA DIVI PII EGYBEVETÉSE

1. A törvényes (intesztát) örökrész:

Az örökösre végrendelet nélkül, tehát a törvényes öröklés beállásával eső, vagy őt megillető örökrész.

2. A köteles rész:

Az örökhagyó egyes legközelebbi rokonainak, az ún. anyagilag mellőzhetetleneknek, a hagyatékából bizonyos hányadot meg kellett kapniuk: ezt a kötelezőn járó részt nevezzük köteles résznek.

A köteles rész mértéke: a törvényes (intesztát) örökrész egynegyede.

Ezt az egynegyedes mértéket a százszemélyes bíróság gyakorlata a *quarta Falcidia* mintájára hozta be.

3. A *quarta Falcidia*t a köztársaság vége felé hozta be a *lex Falcidia*, mely elrendeli, hogy az örökösnek a tiszta hagyaték legalább egy negyedét hagyományoktól mentesen meg kell kapnia.

Ha a hagyományok a hagyaték 3/4-ét meghaladják, az örökös a hagyományokból a *quarta*t arányosan levonhatja, számítva a hagyaték tiszta értékét az örökhagyó halála időpontjában.

4. A *quarta divi Pii* az örökbefogadással kapcsolatos intézmény, melyben Antonius Pius császár az örökbefogadott számára biztosította legalább az örökbefogadó (egyébként reá néző) vagyonának egy negyedét, abban az esetben, ha az örökbefogadó őt serdületlensége idején emancipálná vagy végrendeletében kitagadná.

AZ INCAPACITAS ÉS INDIGNITAS

Incapacitas

A régibb (köztársasági) jogban, valamint a késői császári jogban a *testamenti factio passiva*n kívül semmi egyéb feltétele nem volt annak, hogy valaki örökös lehessen.

A közbeeső korszakban azonban a kezdődő császárság törvényhozása a végrendeleti öröklés terén (a törvényesen nem!) még egy különös képességet kívánt meg a meghívottól ahhoz, hogy örökös lehessen, ti. az örökség megszerzésére vonatkozó képességet (*capacitas*).

Aki ezzel az utóbbi képességgel nem bír (*incapax*), annak érvényesen megnyílik ugyan a hagyaték, de azt nem szerezheti meg, hanem elejti, minek következménye az, hogy

- ha az *incapax* egyedüli örökös, illetőleg
- ha minden kinevezett örökös *incapax*, akkor a végrendelet – örökös híján – megdől és a törvényes öröklés áll be;
- ha az *incapax* csak részben örökös, akkor az ő hagyatéki része *caducummá* (elesett örökrészé) válik.

a) Az *incapacitas* fő esete volt az, amely a *lex Julia de maritandis ordinibus* és a *lex Papia Poppaea* rendelkezése alapján sújtotta a házasságon kívül élőket és a gyermekteleneket.

E törvények szerint

- a házasságköteles korban levő, de házasságban nem élő férfi vagy nő (*coelebs*) a rá nyílt végrendeleti örökség vagy hagyomány megszerzésére egészen képtelen,
- a gyermektelen (*orbis*) pedig csak a felét szerezheti meg;
- gyermektelen házastársak pedig egymás hagyatékának csak egytized részét szerezhették meg.

b) A másik említendő eset a *latinus Junianusé* a *lex Junia Norbana* értelmében.

Mindkét esetben elhárítható azonban az akadály, ha az örökössé meghívott az *incapacitas* okát a hagyatékról való tudomásszerzéstől 100 nap alatt megszünteti (házasságot köt, *latinus Junianus* megszerzi a *ciuitast*).

A justinianusi jogban mind a két eset ismeretlen.

Indignitas

Az örököstől, aki már megszerezte az örökséget (aki tehát öröklőképes és az örökség megszerzésére is képes volt), a *fiscus* elvonhatja (*eripitur*) az örökséget méltatlanság címén.

Méltatlan az örökségre többek között az, aki

- az örökhagyó ellen súlyosan vétkezett (pl. megölte, bántalmazta, ápolását elhanyagolta),
- aki akadályozta a végrendelezési aktust, vagy
- aki a végrendeletet meghamisította, eltitkolta, sikertelenül megtámadta.

Az érdemtelen örökös megszerezheti a hagyatékot (*capax*), de nem tarthatja meg, hanem azt tőle, mint *indignustól*, rendszerint a *fiscus* (néha más) *extra ordinem* lefolytatott perrel elveszi (*eripere*, innen *bona ereptoria*).

Az örökrésztől megfosztott névleg továbbra is örökös marad (*nomen heredis, ius sepulchri*), viszont a *fiscus* nem örökös, csak *heredis loco est*, s az elvett örökrészt *cum onere* kapja (hagyományokkal, felszabadítóssal terhelt).

BENEFICIUMOK AZ ÖRÖKLÉSI JOGBAN

A megszerzés hatása

A megszerzéssel (*aditio, acquisitio*) az örökös az örökhagyó *universalis successor* avá, azaz minden átháruló jogának és kötelezettségének utódjává lett. Az örökhagyó jogai és kötelezettségei abban az állapotban mennek át az örökösre, amelyben az örökhagyónál voltak.

Tehát pl.:

- ha az örökhagyó elbirtoklóféltben volt, az örökös folytatja az elbirtoklást; ha az elbirtoklás az örökhagyó rosszhiszeműsége miatt ki volt zárva, az örökös – saját jóhiszeműsége ellenére – örökli a birtok rosszhiszeműségét;
- ha *vitiōsus possessor* volt, az lesz az örökös is stb.

Az örökléssel a hagyatéki vagyon beolvad az örökös vagyonába, s ott semmiféle különállást többé nem őriz meg.

Ebből folyik

- egyrészt, hogy mindazok a jogviszonyok, melyek az egygyé vált két vagyon (az örökhagyóé és az örökösé) közt előzőleg fennállottak, *confusio* vagy *consolidatio* által megszűnnek,
- másodszor, hogy a hagyatékhitelezőivel szemben az örökös teljesen abba a helyzetbe jut, amelyben saját hitelezőivel szemben van, azaz közvetlenül felelős nekik egész vagyonával (nem csak az örökséggel!).

Ez a szigorú és mai szemlélettel ellentétes szabály egyszerű magyarázatot nyer a régi jognak abban az ismert szabályában,

hogy a nemfizető adós személyi végrehajtás (*manus iniectio*) alá esik, és így nemcsak egész vagyonával, de eredetileg személyével (*testē* vel) is felel.

Amint felelt az örökhagyó, úgy felel az örökös is, aki az ő helyébe *universalis successor*ként lépett be az örökség beolvadása utáni egész vagyonával.

E szabályt a római konzervativizmus megőrizte azután is, hogy a személyi végrehajtás kiment a divatból, ami egyébként csak a poszt-klasszikus időben következett be teljesen.

I. Ez a következmény az örökös kétes, túlterhelt hagyatékoknál igen súlyos helyzetbe hozhatta, mert ha egyszer elfogadta a hagyatékot, akkor többé nem szabadulhatott az adósságoktól, még ha azok az elfogadáskor ismeretlenek voltak is előtte (*ultra vires hereditatis* felelősség).

Csak igen kivételes esetben volt lehetőség *in integrum restitutiora*, például egy *minor* vagy katona esetében.

a) Ennek a súlyos helyzetnek megkönnyítésére szolgált a praetor által adott *beneficium deliberationis* = haladék a megfontolásra, ami azonban természetesen nem biztosított meglepetések ellen.

b) A *necessarius heres suus* mentesítésére, akinek egyébként módjában sem lett volna a következményt elhárítani, adta a praetor a *beneficium abstinendi* kedvezményét.

Ha ezt a szükségképpen örökös megkapja, a praetor a *bonorum possessor* a sorban következő meghívottnak ajánlja fel, ha ilyen nincs, a hagyatékot a hitelezőknek adja át.

A tartózkodó *suus* kereseteit, valamint az ellene irányuló kereseteket a praetor denegálja (*cum viribus hereditatis* felelősség).

c) A *servus cum libertate institutus*, aki szintén *heres necessarius*, nem kaphat *beneficium abstinendi*, de a praetor neki megadja a *separatio bonorum* mot. Ezzel a hitelezők követelésének végrehajtása a hagyatékra korlátozódik és ezáltal a volt rabszolga saját szerzeményei, illetve személye mentes lesz a végrehajtás alól.

Mindamellett a római jog mindvégig kitartott az *ultra vires hereditatis* szigorú alapelv mellett.

d) Csupán Justinianus hozta be azt a kedvezményt, hogy ha a házon kívüli örökös a hagyatékhitelező megnyílásáról való tudomásulvétel után 30 napon belül hatósági ellenőrzés alatt (egy felesketett hivatalnok – *tabularius* – közreműködésével) leltározni kezdi a hagyatékot, s ezt további 60 nap alatt be is fejezi, akkor csak a leltárba felvett hagyatékei *erejéig* felel (*beneficium inventarii*) – (*pro viribus hereditatis* felelősség). Ha az örökös elmulasztotta a leltár készítését, akkor a régi szigorú felelősség érvényesült. (A *beneficium inventarii* kizáró viszonyban volt a

*beneficium deliberationis*szal. Az örökös vagy egyiket, vagy másikat választhatta.)

II. A másik oldalról e szigorú elv méltánytalan kárt okozhatott a hagyaték hitelezőinek akkor, ha az aktív hagyaték eladósodott örökösre szállott, mikor ők az örökös hitelezőivel egy sorba kerültek.

Ennek megelőzésére vezette be a praetor a *beneficium separationis* kedvezményét, mely abban állott, hogy a hagyatéki hitelezők kérelmére – azzal a feltétellel, hogy az örökös elleni keresetekről lemondanak – megengedte nekik a hagyatéki vagyon elkülönítését az örökös vagyonától, az ő kielégítésük céljára.

Ezt a kedvezményt nem kapta meg az a hitelező,

- aki már tárgyalásba bocsátkozott az örökössel (*nomen heredis secutus est*),
- s általában nem volt helye e kedvezménynek, ha az elválasztás a hagyatéki vagyon összekeveredése folytán már nem eszközölhető,
- vagy már 5 év eltelt.

Ugyanezt a kedvezményt kérhették a hagyományosok is, de csak a hagyatéki hitelezők utáni kielégítéssel.

Az örökös hitelezőit nem illette meg az elválasztás kedvezménye, ha netalán az örökös valamely passzív hagyaték elfogadásával az ő helyzetüket rontotta is, mert a passzív hagyaték elfogadása az örökös részéről nem más, mint újabb adósságcsinálás, aminek a hitelezők mindig ki vannak téve.

A SINGULARIS SUCCESSIO ESETEI AZ ÖRÖKLÉSI JOGBAN

A justinianusi jog hagyomány alatt értett minden olyan vagyoni juttatást, melyet az örökhagyó

végrendeletben, vagy *codicillus*ban egyedileg tett.

A régibb jogban a juttatás módja szerint azonban különbséget tettek szűkebb értelemben vett hagyomány (*legatum*) és hitbizomány (*fideicommissum*) között.

A hagyomány a régi civiljogból ered, s mint ilyen, szigorú formásokhoz kötött volt; a hitbizomány a császári jogban jelent meg, s a hagyományrendelésnek úgyszólván minden formai szabályát áttörte.

1. A *legatum* klasszikus jog szerint.

Legatum (hagyomány) az a halálesetre szóló juttatás, melyet az örökhagyó

végrendeletben, vagy legalább

megerősített fiókvégrendeletben (*codicillus confirmatus*) az előírt formák között az örökös terhére rendel egy harmadiknak, a hagyományosnak (*legatarius*).

A *legatum* önmagában nem állhat meg, hanem szükségképp egy örökösnevezésre támaszkodik, ezzel áll vagy bukik:

a hagyomány ugyanis a végrendeleti örökös (örökösök) örökrészének csökkentése.

A hagyományos csak a megterhelt örökös közvetítésével jut a hagyományhoz:

- nem folytatója az örökhagyó személyiségének, csak kap valamit a hagyatékból;
- nem felel a hagyatéki hitelezőknek: ezek csak az örökös ellen fordulhatnak.

Viszont hagyományról csak akkor lehet szó, ha a hitelezők kielégítése után maradt még aktív hagyaték.

A hagyomány tárgya lehet bármiféle vagyoni részeltetés:

- dolog tulajdonának,
- idegen dologbeli jogoknak átruházása, illetőleg engedélyezése,
- kötelmi jogoknak átruházása, illetőleg engedélyezése,
- kötelmi juttatás, nevezetesen:
 - követelés átruházása (*legatum nominis*), vagy
 - adósság-elengedés (*legatum liberationis*), vagy
 - kötelemalapítás az örökös terhére egyszeri vagy visszatérő szolgáltatásokra:
 - járadékok, tartás stb.

A *legatum* lehet

- egy vagy több dolog vagy jog (pl. dologösszesség, bútor, üzlet, kiházás stb.), vagy
- egész vagyonrész (pl. *peculium*, hozomány), vagy
- hagyatéki rész hagyományozása.

Passzív vagyonalatrészek (adósságok) hagyományozása, mint a hagyomány ajándéktermészetével össze nem férő juttatás, ki van zárva. (Más az ún. *legatum debiti*: mikor az örökhagyó azt, amivel tartozik, hagyományozza a hitelezőjének, ami csak azt jelenti, hogy a hitelező a követelést most már hagyományi keresettel is követelheti.)

Külső formáját tekintve, a régi jog szerint ünnepélyes civiljogi szavak használatához volt kötve, a formakényszer azonban idővel itt is engedett, s Constantinus (Kr. u. 306–337) óta megszűnt.

A *legatum* fajtái

A rendelés módja szerint minden hagyomány két alaptípusra vezethető vissza:

a) vagy akként rendeli az örökhagyó a hagyományt, hogy a hagyományozott jog (tulajdon, szolgálat) róla közvetlenül a hagyományosra háramoljon át, azaz az utóbbit nyomban a hagyomány életbelépte után dologi kereset: *vindicatio* (*rei* vagy *servitutis*) illesse, épp ezért ezt a rendelésmódot *legatum per vindicationem*-nek nevezzük;

b) vagy akként, hogy a hagyomány szolgáltatásával az örökös terheli meg, mikor is az örökös terhére és a hagyományos javára csak egy *quasicontractualis* kötelem keletkezik, melyet az utóbbi az *actio ex testamento* nevű keresettel érvényesíthet. (*Stricti iuris* kereset, *adversus infitiantem in duplum* – tagadó ellen duplumra, a felelősség *omnis culpa*-ért áll fenn.)

Mindkét rendelési módnak alakult ki egy-egy változata:

a) A dologi hagyománynak az ún. *legatum per praeceptionem*, eredetileg csupán az egyik örökös részére rendelt előhagyomány (*praelegatum*: „*Titius fundum Cornelianum praecipito*”), melyet később más idegen hagyományos részére is érvényesnek ismertek el (előbbi volt a Sabinianusok tana, az utóbbi, amely győzött, a Proculianusoké): erre a dologi *legatum* szabályai alkalmazandók (ha a *praelegatarius* egyben örökös is volt, keresete az *actio familiae herciscundae*);

[Az egyik örökös részére rendelt előhagyomány abban a részében, mely magának a kedvezményezett *praelegatarius*-örökösnek örökrésze esik, érvénytelen, mert erre a részre az illető egyszerre kedvezményezett és megterhelt (hitelező és adós) lenne. Ezt a részt tehát nem hagyomány, hanem örökrész címén (*iure hereditario*) kapja, s csak az örökösársai hányadára eső rész marad érvényben hagyományképp.]

b) A kötelmi *legatum*-nak az ún. *legatum sinendi modo* volt a változata, mely szerint az örökös tartozik eltérni, hogy a hagyományos dologt elvigye („*Heres meus damnas esto sinere Lucium Titium sumere fundum Cornelianum sibi que habere*”), mely tehát legfeljebb oly dolgok hagyományozására volt alkalmas, melyek a hagyatékban vagy az örökös vagyonában benne voltak.

Vitás volt, hogy az örökös tartozik-e átruházást (*mancipatit*, *traditit*) is foganatosítani, vagy éppen csak az elvitelt tétetni.

E négyféle rendelésmód közül a két első a legrégebbi (a XII táblás törvény idején csak ezek ismertek); az utóbbiak későbbi keletűek.

2. A *fideicommissum* (lásd alább)

Hagyatéki részek hagyományozásának lehetőségei:

3. *Legatum partitionis*

Semmi akadálya nem volt annak, hogy az örökhagyó egyes vagyontárgyak vagy jogok juttatása helyett az örökség bizonyos hányadának kiadását, azaz az örökség megosztását rendelje *hagyományul* (*legatum partitionis, partitio legata*).

Sőt ez az eljárás kedvelté vált a *lex Voconia* (Kr. e. 169) rendelkezésének megkerülésére, mely első osztálybeli polgár részére tiltotta a nők örökösül nevezését.

Az efféle hagyományozás mindig a *legatum per damnationem* formájában kellett, hogy történjék.

Universalis successor, azaz a hitelezőkkel szemben egyedül felelős, a hagyaték adósaival szemben egyedül keresetjogosult itt az örökös; a hagyományos (*legatarius partitarius*), aki a neki juttatott részt az aktív hagyaték után akár természetben, akár becsértékben kapja, csak *singularis successor*.

A *quarta Falcidia* levonása megilleti az örököst.

4. *Universale fideicommissum*

Hasonló eljárás szokásba jött *fideicommissum*oknál is, mégpedig

- akár a hagyaték egy hányadának,
- akár az egész hagyatéknek hitbizománnyá tételével,
- akár azonnal a hagyaték megszerzése utánra,
- akár későbbre, esetleg az örökös halála utánra elrendelt kiadási kötelezettséggel.

A *Sc. Trebellianum* (Kr. u. 56) elrendelte, hogy a hagyaték kiadása után az örökhagyói keresetek egyenesen a hitbizományost illessék, illetőleg ellene adassanak (*utilis actiok*), amivel:

- ha az egész hagyaték kiadásáról volt szó, az örökösnek most már csak a pusztá örökös név maradt meg, a hitbizományos pedig valószínűleg *universalis successor*rá vált (*heredis loco*),
- hagyatéki rész hitbizománnyá tétele esetén pedig e hatás csak a megfelelő rész erejéig áll be.

Mivel azonban megtörténhetett, hogy az örökös, kinek a hagyatékból semmi sem, vagy csak kevés jutott, nem fogadta el a kinevezést, s ezzel a hitbizomány is megdőlt, a *Sc. Pegasianum* (Kr. u. 70 körül) megengedte

- egyfelől, hogy az örökös a *quarta* levonhassa (*quarta Pegasiana*), ha az örökhagyó nem juttatott neki ennyit,
- másfelől, hogy ha az örökös a *quarta* megszerzése ellenére sem akarta volna elfogadni a hagyatékot, a praetor kényszerítse őt az elfogadásra, hogy a hitbizomány fennmaradjon.

Ez utóbbi esetben az örökösnek sem kára, sem haszna nem lehetett a hagyatékból, tehát a hitbizomány kiadása a *Sc. Trebellianum* szerint történt.

Ha az örökhagyó már maga megadta a *quarta*at, akkor a *Sc. Pegasianum* alkalmazására nem volt szükség.

Ugyanezek a szabályok nyertek alkalmazást, ha az *universalis* hitbizomány nem az örökös, hanem pl. egy hitbizományos terhére volt rendelve, azzal a különbséggel, hogy a *quarta* levonása ez utóbbit nem illette.

Egyéb szinguláris juttatások halálesetre:

5. *Mortis causa donatio* (lásd alább)

6. *Mortis causa capio* alatt értettek bárminő részesedést egy halálesettel kapcsolatosan, mely az előző címek valamelyike (örökség, *legatum, fideicommissum, mortis causa donatio*) alá nem esik.

Legfőbb esete az ún. *condicionis implendae causa datum*:

pl. „Rabszolgám szabad legyen, ha Titiusnak ad 100-at”, vagy „Titius örökös legyen, ha elengedi Seiusnak tartozását”.

Más példa: valaki fizet az örökösnek vagy hagyományosnak, hogy fogadja vagy ne fogadja el a hagyatékot vagy hagyományt.

Ez a juttatás tehát esetleg nem is a hagyatékból kerül ki, hanem más vagyonából. Mégis alkalmazták rá a hagyományok némely szabályát:

- az *incapacitas* kiterjedt rá, és
- *fideicommissum*mal terhelhető volt.

A DOLOGI ÉS A KÖTELMI HAGYOMÁNY EGYBEVETÉSE

A rendelés módja szerint minden hagyomány két alaptípusra vezethető vissza:

a) vagy akként rendeli az örökhagyó a hagyományt, hogy a hagyományozott jog (tulajdon, szolgáalom) róla közvetlenül a hagyományosra hármoljon át, azaz az utóbbit nyomban a hagyomány életbelépte után dologi kereset: *vindicatio (rei vagy servitutis)* illesse, épp ezért ezt a rendelésmódot *legatum per vindicationem*nek nevezzük;

(Ez nem mond ellent annak, hogy a hagyomány mindig csak egy örökösnevezésre támaszkodhat, s a hagyományos csak a megterhelt örökös tényén keresztül juthat a hagyományhoz. A *vindicatio legatum* is csak akkor érvényes, ha van örökös, aki elfogadta a hagyatékot. Csak a megszerzés módja más itt, mint a *legatum per damnationem*nél.)

b) vagy akként, hogy a hagyomány szolgáltatásával az örökös terhel meg, mikor is az örökös terhére és a hagyományos javára csak egy *quasicontractualis* kötelelem keletkezik, melyet az utóbbi az *actio ex testamento* nevű keresettel érvényesíthet (*Stricti iuris* kereset, *adversus infiantem in duplum*, a felelősség *omnis culpa*ért).

Ez a rendelésbeli különbség az örökhagyó által használt szavakban jutott kifejezésre; a *vindicatio legatum* bevett civiljogi rendelőigéi voltak: „*do lego*”, „*sumito*”, „*capito*”, „*sibi habeto*”,

az utóbbi: „*heres meus dare damnas esto*”, ezért ez utóbbit *legatum per damnationem*nek nevezzük.

– Természetesen a *vindicatio*-jogát az örökhagyó csak olyan jogra nézve háríthatta át a hagyományosra, mely *vindicatio*ra alkalmas (civiljogi tulajdon, szolgáalom), s ezt is csak akkor, ha a hagyományozott dolog éppen az ő civiljogi tulajdonában volt mind a végrendelet készítésekor, mind a *delatio*kor (helyettesíthető dolognál elég az utóbbi);

– ellenben *damnatio*val hagyományozhatott bármely dolgot vagy jogot: sajátját úgy, mint az örökösét, vagy akár másét, mikor is az örökös köteles volt azt megszerezni és szolgáltatni, vagy ha ez nem sikerült, köteles volt becsértékét fizetni.

Ugyanebből folyik, hogy ugyanazon dologra nevezett több *vindicatio*s hagyományos között mindig közös tulajdon keletkezik, tehát az esetleg eleső részek a *condominium* szabályai szerint a *legatarius* társak részeihez növedékként hozzájárulnak.

Ezzel szemben több kötelmi hagyományostárs közül

– ha összekapcsolva (*coniunctim*) vannak megnevezve, mindegyik csak a ráeső részt,
– ha külön-külön (*disiunctim*), akkor mindegyik az egészet követelheti (egyik kapja a dolgot, másik becsértékét),
viszont nincs köztük növedékjog, mert a hitelező társak egymástól szabály szerint függetlenek (*nomina sunt ipso iure divisa*).
Az üresen maradt rész tehát az örökösé marad.

[A *lex Papia Poppaea* azonban úgy a *vindicatio*s, mint a *damnatio*s hagyománynál behozta a *caducitast*. A *caducorum vindicatio* elsősorban a hagyományostársat (*collegatarius coniunctus*-t) illette.]

FIDEICOMMISSUM

Mint a hitbizomány neve is mutatja, eredetileg nem egyéb, mint az örökhagyó bizalmas kérése, megbízása azzal szemben, aki az ő hagyatékából részesül, hogy a neki jutott részből valamit egy harmadik személynek (*fideicommissarius*, kívül szemben a felkért: *fiduciarius*) juttasson, illetőleg, hogy egy rabszolgát szabadítson fel.

Mint pusztá kérelem, eredetileg jogilag nem, csak erkölcsileg kötelezte azt, akihez intézve volt. Augustus óta azonban, aki az effajta rendelkezéseket védelmébe vette, rövidesen valóságos jogintézménnyé fejlődött ki.

(Eljárás *extra ordinem*, előbb a *consulok*, később külön *praetor fideicommissarius* előtt.)

Az új intézmény, mely így a *ius civile*n kívül állott, eredetéhez képest a civiljogi öröklés csaknem minden sarkalatos szabályán keresztülgázolt:

- Minden formaság nélkül rendelkezhető volt: szóval vagy írásban (*codicillus*), sőt hallgatólagosan is (fejbólintással stb.);
 - rendelkezhető volt nemcsak az örökös, hanem a hagyományos, vagy bármely részeltetett terhére;
 - rendelkezhető volt nemcsak végrendeleti megerősítéssel, de végrendelet nélkül hátrahagyott *codicillus*ban is, a törvényes örökös terhére is;
- (Épp ezért szokásba jött a végrendeletet is ellátni az ún. *clausula codicillarissal*, miáltal az esetleg megdőlt végrendelet intézkedései megmenthetők voltak, mint hitbizományok.)
- rendelkezhető volt akár felbontó feltétellel vagy *terminushoz* (*dies a quo, ad quem*) kötve is;
 - sőt rendelkezhető volt a megterhelt halála utánra is egy vagy több fokon, olyképp, hogy az illető az örökséget halála után a megjelölt személynek legyen köteles kiadni (a feudális családi hitbizomány alapgondolata);

- rendelkezhető volt még
peregrinus,
incapax,
incerta persona (*nasciturus*, sőt meg sem fogant személy) részére is;
- s mentes volt a *lex Falcidia* (Kr. u. 40) korlátaival.

A hitbizomány hatása mindig csak az volt, ami a kötelmi *legatume*, vagyis kötelmi viszonyt hozott létre
a megterhelt (*fiduciarius*) és a *fideicommissarius* közt
a hitbizomány tárgyának szolgáltatására,
csak hogy természetesen ez nem *stricti iuris*, hanem *bonae fidei obligatio*t eredményezett (perlés *extra ordinem*).

A *legatumok* és *fideicommissumok* egyesítése

A két párhuzamos jogintézménynek az idők folyamán természetszerűen közelednie kellett egymáshoz. Ez bekövetkezett egyfelől a *legatum* formai szabályainak enyhítésével, másfelől a *fideicommissum* megszorításával.

- Először is a *Sc. Pegasianum* (Kr. u. 70) kiterjesztette a *fideicommissum*-ra a *quarta Falcidiát* s az *incapacitas* szabályait.
- Hadrianus (Kr. u. 117–138) érvénytelenítette a *peregrinus* vagy *incerta persona* számára rendelt *fideicommissumot*.
- Constantinus (Kr. u. 306–337) pedig, aki a *legatum*rendelést fel szabadította a civiljogi szavak használatának kényszere alól, másfelől bizonyos formát adott a *codicillus*nak (öt tanú). Ettől fogva csak annyi különbség maradt a kettő között, hogy *legatumot* csak végrendeleti örökös terhére lehetett rendelni, *fideicommissumot* másra is.
- Justinianus végre teljesen egybeolvasztotta a *legatumot* és *fideicommissumot* mind a külső, mind a belső követelményekre nézve, nevezetesen:
 - a) A rendelés formájára nézve a végrendeletben, vagy öt tanú előtt szóval vagy írásban készített *codicillus*ban való rendelést írta elő.
 - b) Hatályára nézve szerinte minden *legatum* vagy *fideicommissum* kötelmi keresetet (*actio ex testamento*) szül a hagyomány vagy hitbizomány szolgáltatására, mely törvényes zálogjoggal van bizto-

megterhet
közvetlen
nyos vagy
be minden
gyó hagyat

növedékjog

eltre szállott egész hagyatéki vagyon erejéig;
en dologi kereset (*rei vindicatio*) is keletkezik a ha-
y hitbizományos javára, azaz direkt jogátháram-
annyiszor, mikor a hagyományozott dolog az
atékában megvan.

jog hagyományosok között.

JOGSEGÉLY (KERESETEK STB.) AZ ÖRÖKLÉSI JOGBAN

Az örökös keresetei

Általában

Az örökösre aktíve és passzíve átszállnak az örökhagyó átszállható (nem személyes jellegű) keresetei. Ezeket a kereseteket ezentúl a saját nevében indíthatja, illetőleg indítják ellene (egészben vagy részben, aszerint, hogy *ex asse*-egészben vagy *ex parte*-részben örökös).

Mikor az örökös egy hagyatéki keresetet érvényesít, a kereset alapja (ami adandó esetben bizonyítandó is) az,

- hogy az érvényesített jog az örökhagyót megillette,
- hogy a felperes az örökös.

a) Ha a vita csupán az első pontra szorítkozik (mert pl. az alperes – a felperes örökös voltát nem bolygatva – azzal védekezik, hogy a követelt dolog sohasem volt az örökhagyóé, vagy ő megvette, ajándékba kapta tőle, így az már nem tartozik a hagyatékhhoz, vagy hogy a követelés nem állott fenn vagy megszűnt), akkor a kereset nem is lehet más, mint épp az a szinguláris kereset, mely az örökhagyóról átszállott az örökösre (pl. *rei vindicatio*, *actio empti*, *actio locati* stb.).

b) Ha ellenben a vita a második pont körül forog, vagyis az alperes a felperes örökös voltát vonja kétségbe, akkor – mivel itt rendszerint nem csupán egy szinguláris jog sorsának eldöntéséről van szó (bár lehet az eset ez is), hanem több jogosítvány, így

- egy egész hagyatéki vagy
- egy hagyatéki rész kiadásáról,

erre a célra már a régi jog egy univerzális keresetet bocsátott a felek rendelkezésére: ez volt a *vindicatio* vagy *petitio hereditatis*.

Ezen második esetben ugyanis mindkét félre kedvezőbb volt a vita egy keresettel való eldöntése.

A felperes így több egyedi kereset helyett egy egységes keresetet indíthatott, és az alperes is jobban érvényesíthette ellenigényeit.

I. A *hereditatis petitio*
civiljogi örökös keresete.

Ezzel a felperes

a hagyatékot,
hagyatéki részt,
egyes hagyatéki dolgokat vagy
kötelmi tartozást követelhet

attól, aki a felperes öröklési jogának kétségbevonásával azokat birtokolja, illetőleg a tartozást nem fizeti meg.

A *hereditatis petitio a rei vindictio*val párhuzamos, ahhoz hasonló szabályokat felmutató kereset, de egyes eltérések azért megfigyelhetők, melyek jórészt a dolog természetéből fakadnak.

A felperesnek ahhoz, hogy a megfelelő keresetet indíthassa ellene, a keresetindítás előtt érdekében állt megtudnia, hogy az alperes milyen alapon veszi fel ellene a küzdelmet.

Erre szolgált a praetor előtti meghallgatás (*interrogatio in iure*).

a) A per felperese a civiljogi örökös.

Bizonyítania egyrészt a megnyílást kell

(a megszerzést csak akkor, ha *cretio* volt előírva, mert egyébként a keresetindítás *pro herede gestio*nak minősül).

Másrészt bizonyítania kell természetesen, hogy az alperes birtokolja a per tárgyát.

b) Alperes az lesz, aki a hagyatékot, hagyatéki részt vagy akár egyes hagyatéki dolgot *pro herede* vagy

pro possessore birtokolja.

Hagyatéki dolognak minősül nemcsak az a dolog, ami az örökhagyó tulajdonában volt, hanem minden hagyatékhoz tartozó

dolog, jog, követelés,

a hagyatékban levő idegen dolog,

pl. zálogban, letétben, haszonkölcsönben volt dolgok

(melyekért az örökös felelősséggel tartozik),

a hagyatéki eladásokból befolyt pénzek,

a beszerzett új dolgok.

Pro herede birtokol az, aki magát örökösnek vallja, akár jó-, akár rosszhiszemmel, pl. midőn a törvényes örökös a végrendeletivel szemben vitatja a végrendelet érvényességét, vagy aki egyszerűen elfoglalt egy hagyatéki dolgot, hogy azt elbirtokolja.

Pro possessore birtokol az, aki az *interrogatio* során kitér a válasz előtt: nem adja okát a birtoklásának, de nem is adja ki a dolgot, s ezzel a felperes öröklési jogát ténylegesen kétségbe vonja („mert birtoklok” – mondja).

Birtokosnak tekintendő nemcsak a dologbirtokos, hanem az is, aki nem fizeti hagyatéki tartozásait (*iuris possessor*), valamint a *ficti possessores*, vagyis *qui dolo malo desunt possidere*, vagy *qui liti se obtulit*.

c) A marasztalás arra megy, hogy az alperes adja ki a hagyatékot, vagy hagyatéki dolgot, és mindazt, ami eladás, csere, beszerzés folytán helyébe lépett (*surrogatum*).

A *hereditatis petiti*óban marasztalt alperes kötelezettségeit részletesen szabályozta a *Senatusconsultum Iuventianum* (Hadrianus alatt 129-ben), melyet Iuventinus Celsus jogtudósról neveztek el, aki *consul*ként javasolta azt.

A marasztalás alapelve az, hogy

a) a jóhiszemű alperes (aki joggal hitte magát örökösnek) csak annak kiadásával tartozik,

ami a hagyatékból a *litis contestatio*kor még megvan,

vagyis aminek megtartásával jogalap nélkül gazdagodnék.

A *litis contestatio* előtt elpusztult, elköltött, eltékoztolt vagyonért nem felel.

b) a rosszhiszemű alperes ellenben (megfelelően a *pro herede usucapio* szintén Hadrianus alatti hatálytalanításának)

minden kár megtérítésével tartozik, ami azért keletkezett, mert ő a hagyatékba jogalap nélkül beavatkozott.

Tételelesen:

A jóhiszemű alperes

a) a hagyatéki dolgok elpusztulásáért vagy megrongálódásáért,

b) a beszedett, vagy be nem szedett gyümölcsökért

a *litis contestatio* **előtt** nem felel,

vagyis úgy adja ki a dolgot, ahogy van, azokat a gyümölcsöket, melyek még megvannak, valamint az elidegenített hagyatéki dolgok még meglévő ellenértékét;

a *litis contestatio* **után** rendes gondossággal tartozik.

c) Beruházásaiért (mindhárom fajtaért) teljes megtérítést követelhet.

A rosszhiszemű alperes

a) felel a dolognak az ő hibájából történt rongálódásáért (*omnis culpa*),

b) az összes beszedett, vagy beszedni elmulasztott gyümölcsért

akkor is, ha az a *litis contestatio* **előtt** történt;

a *litis contestatio* **után**

a dolog minden olyan véletlen pusztulásáért vagy rongálódásáért is felel, amely a felperesnél nem következett volna be (késedelmes adós).

c) csak a szükséges és hasznos beruházásaiért kap teljes megtérítést, a fényűzőket elviheti (lásd táblázat).

A *hereditatis petitio*

eredetileg a *legis actio sacramento in rem* formaságai között zajlott, később pedig formulával.

Marasztalási szabályok
a *Senatusconsultum Iuventianum* szerint

		jóhiszemű alperes	rosszhiszemű alperes
A peres dolgot ért kárért való felelősség	a <i>litis contestatio</i> előtt	nem felel pusztulásért, ill. rongálódásért	felel minden vétkesen okozott kárért, mivel felelős az <i>omnis culpa</i> ért
	a <i>litis contestatio</i> után	felel minden általa vétkesen okozott kárért, rendes gondossággal tartozik	felel a véletlen (akár a <i>vis maior</i> ból) keletkezett károkért is, amely a felperesnél nem következett volna be

		jóhiszemű alperes	rosszhiszemű alperes
A gyümölcsök elszámolása	a <i>litis contestatio</i> előtt	csak a meglévő gyümölcsöt, valamint az elidegenített hagyatéki dolgok még meglévő ellenértékét adja ki	az elfogyasztottat, a beszedni elmulasztottat téríti, a meglévőt kiadja
	a <i>litis contestatio</i> után	az elfogyasztottat, a beszedni elmulasztottat téríti, a meglévőt kiadja	az elfogyasztottat, a beszedni elmulasztottat téríti, a meglévőt kiadja

		jóhiszemű alperes	rosszhiszemű alperes
Alperes megtérítési igénye beruházásai iránt	szükséges	teljes értékben	teljes értékben
	hasznos	teljes értékben	teljes értékben
	fényűző	teljes értékben	<i>ius tollendi</i> (megváltása: bontási értékkel)

1. táblázat

II. A *bonorum possessor* keresete: *interdictum quorum bonorum* (ez birtok megszerzésére irányuló *interdictum*)

Ezt a praetor által beutalt indíthatja
az ellen, aki a hagyatéki dolgokat (csak ezeket, jogokat nem!)
pro herede vagy
pro possessore birtokolja (vagy *dolosus*an szűnt meg birtokolni).

Ezzel az *interdictum*mal adott esetben még a civiljogi örököstől is igényelni lehet a hagyatéki dolgok kiadását, azonban
ha a *bonorum possessio* csak *sine re*, akkor a civiljogi örökös
*hereditatis petitio*val visszakövetelheti a dolgokat
(ekkor az *interdictum* célja az alperesi pozíció elfoglalása),
ha a *bonorum possessio cum re*, akkor a *bonorum possessor* végleg
megtarthatja a hagyatékot a *civilis* örökössel szemben.
(A furcsasága ennek a jogeszköznek, hogy a hagyatéki elbirtoklásának lehetetlenné válása előtt, erősebb volt, mint maga a *hereditatis petitio*, mivel az ellen is érvényesült, aki már elbirtokolta a hagyatékot.)

Később (vitatott, hogy már a klasszikus vagy csak a justinianusi jogban)

a *bonorum possessor utiliter* megkapta a *hereditatis petitiot* is
(*hereditatis petitio possessoria*, azzal az *intentio*val:
„ha örökös lenne”),

s ez már nemcsak a hagyatéki dolgok, hanem a hagyatéki követelések érvényesítésére is alkalmas volt.

III. A *querela inofficiosi testamenti* (lásd fentebb)

IV. Az *actio suppletoria* (lásd fentebb)

NYUGVÓ HAGYATÉK, URATLAN HAGYATÉK

1. Nyugvó hagyaték (*Hereditas iacens*)

Nyugvó hagyatékra beszélünk a *delatio* és *aquisitio* közé eső időben.

- *Necessarius heres*nél ilyen nincs (hacsak végrendeleti kineveztetése feltételhez nem volt kötve, bár mint végrendeleti örökös, a *suus* sem *necessarius*!)
- *voluntarius heres*nél több-kevesebb ideig mindig van.

A *hereditas iacens* uratlan vagyontömeg:

- már nem az örökhagyó vagyona (bár egy késői forráshely szerint a hagyaték az ő személyét reprezentálja: *hereditas personam defuncti sustinet*),
- s még nem az örökösé: egy függő, átmeneti állapotban levő vagyonegység (épp ezért nem jogi személy!), annak függősége megszűnik az *aquisitio*val, mely a *delatio* időpontjára visszahat, vagyis az örökös közvetlenül az örökhagyó jogutódja lesz (nem a *hereditas iacens*é), úgy mintha már a halál pillanatától örökös lett volna.

Időközben ez a vagyon változásokon mehet keresztül: szerezhet jogokat és kötelezettségeket minden olyan módon, mely a vagyon alányának tevékenységét nem tételezi fel, pl.

- tulajdonszerzés dologegyesülés, gyümölcselválás, rabszolgák szerzeményei, *negotiorum gestor* által való szerzés révén,
- másfelől kötelezés rabszolgák *delictum*aiból, ügyleteiből stb.,
- az elbirtoklást folytatja, be is fejezheti, viszont ellene elbirtoklás, elévülés folyhat.

A *hereditas iacens* részére a praetor szükség esetén gondnokot rendelt.

2. Uratlan hagyaték

Ha a hagyatékot végrendeleti vagy törvényes öröklés címén senki sem szerzi meg, uratlan hagyatékról, *bona vacantiar*ól beszélünk.

A régebbi jog erre az esetre nem ismert külön szabályt: bármely hagyaték bárki által elfoglalható s elbirtokolható volt, ha az örökös nem jelentkezett, vagy késlekedett. Az ilyen elbirtokló mintegy *occupatio*val vált örökössé (*usucapio lucrativa*).

A *lex Papia Poppaea* értelmében a senki által meg nem szerzett hagyaték mint *caducum* az *aerarium*ra, később az ennek helyére lépő *fiscus*ra szállt.

A *fiscus*ra háramlás *ipso iure* állt be, általa azonban a *fiscus* nem örökössé vált, csupán *heredis loco* jutott a vagyonhoz (*universalis successor*), s mint ilyet, terheltek az esetleges hagyományok és felszabadítások, valamint tartozott fizetni a hagyatéki adósságokat, azonban az utóbbiakat is csak a hagyaték erejéig.

A *fiscus* joga a hagyaték bevonására (*bonorum vindicatio*) az uratlanná válástól számított négy év elteltével megszűnt.

Ha a *fiscus* is elhárítja az adóssággal túlterhelt hagyatékot, akkor következik a hagyaték csődje (*bonorum venditio*), melynél természetesen a hagyományok, a rabszolga-felszabadítások érvénytelenekké váltak.

Éppen ezért, hogy a végrendeletben esetleg rendelt felszabadítások érvényre juthassanak, Marcus Aurelius megengedte, hogy a felszabadulandó vagy helyette bárki más kérhesse a hagyaték *addictio*ját annak ellenében, hogy a hitelezők kielégítését vállalja és biztosítja (*addictio bonorum libertatum conservandarum causa*). Ekkor a kérelmező válik *universalis successor*rá (*heredis loco*), őt illetik *utiliter* a hagyatéki keresetek, a felszabadítások pedig érvénybe lépnek.

A VÉGRENDELKEZÉSI ÉS ÖRÖKLÉSI KÉPESSÉG EGYBEVETÉSE

A) Ki végrendelezhet? Akinek van aktív végrendelezési képessége (*testamenti factio activa*).

- teljes jog- és cselekvőképes római polgár, de legalább teljes *ius commercii*vel rendelkező *latini* (*veteres* és *coloniarii*),
- eleinte az önjogú nőknek sincs ilyen képességük, később gyámi *auctoritas* mellett már igen (Hadrianus), sőt a praetor enélkül is *bonorum possessio*t adhatott a nő végrendelete alapján,
- általában a nem teljes cselekvőképességűek nem végrendelezhetnek.

B) Öröklés, akár végrendelet, akár törvény alapján, csak oly személy részére nyílhat, akinek öröklőképessége van.

Aki ezzel nem bír, annak végrendeleti kineveztetése semmis (*pro non scripto habetur*),

illetőleg a törvényes öröklésre jogosultak között számba nem jön.

Az öröklési képesség (*testamenti factio passiva*) alapja szintén a *commercium*-képesség (*civis, latinus*), de nem kell cselekvőképesség, csak határozott személynek kellett lennie a meghívottnak.

Az öröklőképességnek meg kell lennie az illető személy részére történt *delatio* pillanatában, s ettől fogva folyamatosan fenn kell állnia az *acquisitio*ig.

Végrendeleti örökösnél ezenfelül meg kell lennie még a végrendelet készítésekor is (*inspectio trium temporum*).

Kinevezhetők örökösé

hatalomalatti családtagok,
idegen rabszolgák, ahol is a hatalmat gyakorlónak kellett
*ius commerci*vel rendelkeznie (hiszen ő lesz a kedvezménye-
zett).

Saját rabszolgát felszabadítással együtt lehet örökösé nevezni.

Nem volt passzív

*testamenti factio*juk:

- a *peregrinus*oknak (csak saját helyi joguk szerint),
- a nőknek, ugyanis egy ideig (Kr. e. 169-től) első osztálybeli polgár
hagyatékában nő nem örökölt, de ez a szabály a *principatus* ko-
rában megszűnt.
- az *intestabilis*eknek,
- az *incerta personae*nak, amilyen pl. a *postumus* és a jogi személy vol-
tak.

[Később a *postumus*ra megszűnt a kizárás és a *favor testamenti* elvének
uralomra jutásával a majdan születő is lehet kinevezett (de a végren-
delkezés idején legalább foganva kellett lennie). Jogi személy örökös
nem lehet, de *singularis successor* igen.]

Végrendeleti öröklésnél tehát az öröklési képességnek meg kellett len-
nie

a *delatio*tól az *aquisitio*ig, sőt a végrendelet készítésekor is;

- ha az öröklési képesség a végrendelet készítése után elveszett, de a
megnyílásig helyreállt, ez nem volt akadálya az öröklésnek (*media
tempora non nocent*),
- ellenben az öröklőképességnek a *delatio* után való elvesztése végleg
kizárja az illető személyt az öröklésből, még ha utóbb megint visz-
szanyerte volna is azt.

KIELÉGÍTÉSI SORREND A RÓMAI ÖRÖKLÉSI JOGBAN

Kielégítési sorrend:

1. Privilegizált követelések, amilyenek

- a temetési költségek,
- a végrendelet felnyitásának és kihirdetésének költségei,
- a leltárkészítés költségei,
- a hagyatéki eljárás költségei.

2. A hagyatéki hitelezők jelentkezésük sorrendjében.

3. A kötelesrészre jogosultak.

4. A hagyományosok (a *quarta Falcidia* szabálya által korlátozva).

5. A fennmaradó hagyatékon osztozkodtak az örökösök.

HELYETTES ÖRÖKÖS, UTÓÖRÖKLÉS – AZ ÖRÖKSÉG ÁTHÁRULÁSA ÉS A NÖVEDÉKJOG

1. Az örökhagyó kinevezhet helyettes örököst is, a kinevezett örökös helyettesítésére arra az esetre, ha a kinevezett örökös valami okból nem válna örökössé (pl. nem élne túl az örökhagyót).

Ez a *substitutio vulgaris* – nem más, mint feltételes örökösnevezés (ha „A” nem válnék örökössé).

A kinevezést akárhány fokon meg lehet ismételni.

A helyettes örökös az örökhagyó örököse lesz, ha a feltétel beáll.

Ettől különbözik a *substitutio pupillaris* és a *substitutio quasi pupillaris* állításának lehetősége.

a) Az első esetben az örökhagyó serdületlen gyermekének rendel örököst arra az esetre, hogyha az, miután már hozzájutott a hagyatékhoz, meghalna serdültsége elérése előtt (vagyis mielőtt végrendelkezhetett volna).

Ebben az esetben a *substitutus* a gyermek örököse lesz, akit tehát az apa nevezett ki a gyermek feletti hatalmánál fogva.

(Ez az egyetlen eset a római jog szerint, mikor valaki másnak rendel örököst.)

b) Ennek mintájára engedte meg Justinianus az örült gyermek részére való örökösnevezést (*substitutio quasi pupillaris*), ha az haláláig nem gyógyulna ki betegségéből.

Az a) és b) alatti eseteket a magyar jogi nyelv utóöröklésnek nevezi.

2. A megnyílt öröklés áthárítása

a) *Transmissio*

A megnyílással a meghívott (kivéve a *necessarius heres*) csak a lehetőséget szerzi meg arra nézve, hogy az örökséget megszerezhesse. Ha meghal, mielőtt ezt tehetné volna, ez a joga a hagyaték megszerzésére a régibb civiljog szerint elenyészik, s örököseire nem megy át.

A későbbi jog azonban elismerte az örökség átszállását a meghívott örököseire.

1. Előbb csak a praetor adott ezeknek *bonorum possessiot*, ha elődjük külső akadály miatt (pl. távollét, fogság stb.) gátolva volt az elfogadásban (*transmissio ex capite in integrum restitutionis*).

2. A posztklasszikus jogban, ha egy *infans* halt meg, mielőtt megszerezte volna az örökséget, akkor *pater familias*a léphetett a helyébe örökösként.

3. Majd II. Theodosius császár (450-ben) megadta a végrendelet felnyitása előtt (de az örökhagyó halála után) a meghalt végrendeleti örökös lemenőinek a jogot, hogy elődjük helyett elfogadhassák a hagyatékot (*transmissio Theodosiana*).

4. Végül Justinianus (529) általánosította ezt a kedvezményt minden meghívott örököseire a *delatio*tól számított egy éven át, illetőleg a *deliberatio* (meggondolás) határidején belül (*transmissio Justiniana*).

Transmissio esetén természetesen az előd jogán történik az elfogadás az utód által, s nem új *delatio* áll be.

b) *In iure cessio hereditatis*

1. A régibb civiljog a törvényes örökösnek (csupán ennek, a végrendeletinek nem) megadta a lehetőséget, hogy a rá megnyílt, de még meg nem szerzett hagyatékot *in iure cessio*val másra átruházhassa.

A szerző ekkor nem csupán az egyes hagyatéki dolgokat, hanem magát az örökösi minőséget szerezte meg, épp ezért ez az átruházás csak

a hagyaték megszerzése *előtt* foglalhatott helyt, mert az egyszer megszerzett örökös minőség már eltörölhetetlen volt.

Vagyis ez az eset csak a *proximus agnatus*oknál fordulhat elő, a *suus*nál nem.

Az örökség-átruházás gyakorlati célja leginkább a *successio ordinum et graduum* hiányának pótlása volt.

2. *In iure cessio hereditatis* lehetséges volt a hagyaték megszerzése *után* is bármely örökösnél, de ekkor ennek lényegesen eltérő hatása volt az előbbtől.

Az előbbinél (a) maga az örökös minőség ruháztatott át, emitt (b) csupán a hagyatékban levő egyes dolgok, mégpedig csak a testi dolgok, a követelések kivételével; ez utóbbiak ugyanis egyszerűen megszűnnek, mivel átruházásukra az *in iure cessio* alkalmatlan, de benne mégis lemondás nyilvánul meg.

Azaz:

<i>In iure cessio hereditatis</i> a megszerzés előtt	<i>In iure cessio hereditatis</i> a megszerzés után
<i>universalis successio</i> jelent	<i>singularis successio</i> jelent
az átruházó a maga helyébe lépteti örökösül a szerzőt	az átruházó örökös marad továbbra is, s felel a hagyaték adósságaiért, melyek természetesen nem szűnnek meg

2. táblázat

Az *in iure cessio*t a justinianusi jog egyik alakjában sem ismeri.

3. Növedékjog (*Accrescentia, ius adcrendi*).

Az örököstársnak az egész hagyatékra való joga (melyet csak társainak jelenléte korlátoz) mutatkozik akkor,

– ha az örökshagyó végrendeletében üres részeket hagyott, vagy

- ilyenek keletkeztek azzal, hogy az örökösök közül egyik-másik kiesett, akár azért, mert már érvényes *delatio* sem történhetett a kiesettre (pl. előbb meghalt, *testamenti factio passivaját* veszítette), akár azért, mert a rá nyílt hagyatékot nem tudta, vagy nem akarta megszerezni.

Ilyenkor a megürült hagyatéki rész a többi örököstárs részéhez minden további nélkül, automatikusan hozzá nő (*adcrescit*).

Természetesen, ha az adott esetben *transmissionak* vagy *substitutionak* (helyettesítésnek) van helye, akkor előbb ezek következnek be. (Sorrend: *transmissio, substitutio, accrescentia*!)

Az *accrescentia* az örököstársak közt részeik arányában következik be. (Pl. A 1/2, B 1/4, C 1/4 részben örökös; C elestével az ő részének 2/3-át kapja A, 1/3-át B.)

Azonban, ha az örököstársak között összefüggő csoportok vannak (pl. végrendeleti összekapcsolás, *in stirpes* vagy *in lineas* öröklés folytán),

a csoportokon belül történt megüresedés elsősorban a csoporthoz tartozók közt idéz elő növedékjogot, s csak ha a csoport minden tagja el-esik, áll be a növekedés a többi örököstársak javára.

Viszont a csoporton kívüli részüresedésekkel szemben a csoport mint egység szerepel a növedék szempontjából, vagyis a csoport valamennyi tagjának örökrésze megnő. A hozzá nővekvő résszel azonban vele mennek a ránehezedő terhek (pl. hagyományok stb.) is.

Így volt ez a régiebb jogban, és így volt a justinianusi jogban is.

A közbeeső időben azonban Augustusnak a házasságon kívül élőket és gyermekteleneket sújtó törvényei (*lex Papia Poppaea*) a *ius accrescendi* ezen egyszerű rendszerét jelentékenyen komplikálták a végrendeleti öröklésnél.

E törvények szerint a házasságon kívül élő vagy gyermektelen által megszerezni nem tudott („elejtett”) örökrészekben a növedékjog rendes szabályai

– csak azoknak az örököstársaknak javára nyernek alkalmazást, akik az örökhagyó le- vagy felmenői (3. fokig), akik tehát megkapják az ő hányaduk után eső növekedést;

– ellenben minden más örököstárs ki van zárva a növedékjogból; ehelyett az elesett, vagy ilyennek tekintendő megürült rész jutalmul az illető végrendeletben kinevezett gyermekes családapák javára elsősorban az örökösök,

másodsorban a hagyományosok közül,

ilyenek hiányában a *fiscus* javára esik.

Utóbbiak ezt a részt nem örökösi keresettel, hanem *caducorum vindictio*-val követelhetik, azonban szintén csak *cum onere*, azaz az elesett részt terhelő hagyományokkal együtt.

ÉLŐK KÖZÖTTI ÉS HALÁL ESETÉRE SZÓLÓ AJÁNDÉKOZÁS

Mortis causa donatio

A halálesetre szóló ajándékozás lényegében élők közötti, kétoldalú ajándékozási ügylet, melynek *feltétele* az, hogy a megajándékozott túlélje az ajándékozót.

Rá tehát általában az ajándékozás szabályai alkalmazandók (ügyleti megegyezés, nagyobb ajándéknál bejelentési kötelezettség), viszont nem esik az örökjogi ügyletek különös szabályai alá:

- nem kell hozzá *testamenti factio*,
- nincs megnyílás, megszerzés, hanem az ajándékozó korábbi halála csupán mint feltétel szerepel, melynek beálltától az ajándékozási ügylet hatálya függ,
 - akár van örökös, akár nincs,
 - akár elfogadja a hagyatékot, akár nem.

Közelebből nézve: e feltétel lehet az ajándékozáshoz

1. felfüggesztő (*conditio suspensiva*) vagy
2. felbontó hatállyal fűzve (*conditio resolutiva*).

Azaz az első esetben az ajándék csak az ajándékozó korábbi elhaltával lép életbe, a megajándékozott korábbi elhaltával meghiúsul.

A második esetben az ajándék azonnal hatályba lép (a tulajdon átszáll stb.), de a feltétel meghiúsultával (a megajándékozott korábbi halálával) mint *causáját* veszített szolgáltatás visszakövetelhető (*condictio causa data, causa non secuta*).

Mégis a *mortis causa donatio*, mint halálesettel kapcsolatos juttatás, az idők folyamán felvette a halálesetre szóló ügyletek némely tulajdonságát, így:

- mint a hagyatékból való részesedés, hitbizománnyal terhelhető volt;
- a *quarta Falcidia* kiterjedt rá;

- *incapax* nem szerezhette meg;
- a kötelesrészt sértő ajándék megtámadható;
- Justinianusnál tetszés szerint visszavonható volt.

Másfelől ugyancsak Justinianus a *codicillus* formai kellékeit írta elő az ilyen ajándékozásra is.

Szabadult viszont az ajándékozás némely korlátozásaitól, így a házastársak közti ajándék tilalma alól s a justinianusi jogban a bejelentési kötelezettség alól is.

Ajándéktermészetét azonban alapjában megtartotta.